Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

1925 чылда үндезилеттинген

РСФСР-ниң Компартиязының Тыва рескомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1991 чыл июнь 8 суббота № 102 (145102)

(Чагыдар өртээ 6 көп). Садар өртээ 20 көп.

АЖЫГЛААЛГА КИРЕР ТУДУГДА

Кызыл хоорайда парлалга ажылдакчыларынга чуртталга бажыңын тудуп турар. Ол өөрүнчүг медээни дыңнааш, ол тудугга чордум. Бажыңның бир талазын эрткен чылын-на кылып доозупкан. Ам бир ужун кылып эгелээн. Дөрткү каътты тудуп дооскан. Бешки каътты тудар дээш тудугжулар шак дүшкен.

— Тудуг материалдары-биле хандырылга баксыраан. Ыланңгыя Элегес-Аксында «Элегес» кооперативтиң заводундан тууйбу алыры бо хүннерде шуут бергелээн-не болгай. Дөрт-беш хүн дургузунда ханалар салырын соксаттывыс — деп, бригадирниң оралакчызы Николай Доржуевич Монгуш чугаалай-дыр.

Кызылда № 81 тудуг эргелелиниң удуртукчулары бо тудугже багай кичээнгейни салып келгенин дашчылар чугаалап турдулар. Эрткен чылдан херектиг материалдар-биле эки хандырып келген болза, тудугжулар бо бажыңны бир чыл дургузунда кылып каап болур турган. Ам ийи чыл чедер дей берген.

Бо бажың тудуунга мастерлеп турган аныяк инженер Владимир Ангыр-оол чоокта чаа ол эргелелде ажылдай берген. Бодунуң удуртуп турган коллективинге ол дузалаар ужурлуг деп, дашчылар идегеп турар. Ынчалза-даа депшээн инженеривис мынчага чедир чүнү-даа дыңнатпады-ла. Идегеп, манавышаан бис деп, бригадирниң оралакчызы чугаалады.

Бригадада он чеди дашчы бо хүннерде эрткен чылын чартыын доозуп каан тудуунуң иштинде аар-саар ажылдарже шилчээн. Ара соксаан тудугнуң бир талазы энгея берген турбушаан. Кран-даа шимчевестээн. Бажыңның бир талазында суг дамчыдар хоолайларны сантехниктерниң бригадазы кылып каан. Ам подвалга кирери арткан. Оон аңгыда, кудумчуну кежир суг дамчыдар хоолайлар салыры-биле ооң оруун база коошпалай казар. Бажыңның белен болган талазында шеверлекчилерниң Роза Монгуш удурткан бригадазы ажылдап, бир подъездиниң ханаларын малгаштап, дескилээрин доозупкан.

Ара соксаан тудугда ажыл-ла хөй. Өрээлдерже электри чырыын база кирбээн. Дескилеп, шеверлеп ажылдары чорудар өрээлдер шык, соок. Бызаңнаар ажылче кирери амдыызында сагышта-даа чок.

Бо тудугну дүрген доозарынче чогуур кичээнгейни салырын тудугжулар дилеп турдулар. Каапкаш чоруй баар дээрге, бригаданың кылып турган ажылы база хараадан-чыг-дыр деп, олар демдеглеп турдулар.

Охемчик ОНДАР.

ЧУРУКТА: бригадирниң оралакчызы Николай Монгуш.

М. С. Горбачевтуң Швецияга барып чорааны

СТОКГОЛЬМ. (СЭТА-ның тускай корр.). ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачев албанның кыска аян-чоруунуң аайы-биле бо чылдың июнь 6-да Швецияга барып чораан.

Найысылалдың Арланда аэропортунга М. С. Горбачевту болгаш Р. М. Горбачеваны Швецияның премьер-министри Ингвар Карлссон кадайы-биле кады, швед чазактың кежигүннери, ССРЭ-ниң Швецияда элчини Н. Н. Успенский, Швецияның Совет Эвилелинде элчини Эрьян Бернер олар уткаан.

М .С. Горбачевтуң Швецияга барып чорааныының хуусаазы кыска турган-даа болза, ССРЭ-ниң Президентизи болгаш Швецияның премьер-министри Ингвар Карлссон эгезинде нелээ, а ооң сөөлүнде ийи таланың делегацияларының киржилгези-биле тодаргай чугаалажыышкыннары кылган.

Дээди деңнелге ол ужуражыышкын кожа-хелбээ ийи чурттарның аразынга харылзааларга чугула базым болуп, ийи күрүнелерниң аразынга харылзааларының, Европа чорудулгазының база делегей хөгжүлдезиниң боттуг айтырыгларын хандыр чугаалажып көөр арганы берген.

И. Карлссон болгаш М. С. Горбачев совет-швед харылзааларга эрткен үеден бээр дамчып келген тускай айтырыгларны база чугаалажып көргеннер.

* * *

ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачев Швецияга барып чораан үезинде Бразилияның президентизи Фернандо Коллор де Меллону хүлээп алган болгаш ооң-биле чугаалашкан. Бойдус камгалалының Бүгү-делегей хүнү-биле холбаштыр Швецияда чорудуп турар хемчеглерге киржири-биле Бразилияның президентизи Стокгольмга чедип келген. Бойдус камгалаар талазы-биле 1992 чылда Бразилияга болур Бүгү-делегей конференциязынга баар ыыйлдыр ССРЭ-ниң Президентизин Ф. Коллор де Мелло чалаан.

* * *

М. С. Горбачев июнь 6-ның кежээзинде Москвада ээп келген.

Внуково аэропортунга ССРЭ-ниң Президентизин ССРЭ-ниң Оралакчы президентизи Г. И. Янаев, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы А. И. Лукьянов, ССРЭ-ниң премьер-министриниң бирги оралакчызы В. Х. Догужиев, СЭКП ТК-ның Чингине секретарының оралакчызы В. А. Ивашко, ССРЭ-ниң Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң кежигүннери, албанның өске-даа кижилери уткаан.

Наадымга уткуштур

ПЛАНЫВЫС 12 ТОННА.
КҮҮСЕДИР БИС

Эрзинде «Чаа орук» совхозтуң № 2 хойжу кооперативиниң даргазы Нина Мендиевна Сагды-биле чугаалажырывыска, бүзүрелдии-биле ынча диди. Бо коллектив хой кыргылдазын дүүн, июнь 7-де, эгелээн. Ажылды шынарлыг болгаш дүрген чорударда, аңаа хыныамчалыг белеткел херек. Ындыг болганда, бо талазы-биле кыргылда пунктузунда чүнү кылганыл? Эргежок чугула дериг-херекселдерни белеткээн: электри-биле ажылдаар 24 хачылыг агрегат бар. А хол хачызы-биле 15 кижи кыргыыр. Электрилиг хачыларга бичии бистер арай чедишпес. Чоорту база тыптынар апаарын кооператив даргазы тайылбырлады. Черле ынчаш артык кезектер-ле дээр, автомашина, тракторларны-даа ындыг. Ол дээрге бистиң хоочураан арыывыс. Өске чүүлдер бүрүн бар. Дуктуг зоотехник Светлана Кенден класстап, аңгылаар. Прессчекчилер Владимир Осур биле Юрий Сагды. Дуктуг дензилевишаан, пунктунуң учетчиги болуп Чамыян Шакмандуу ажылдаар.

Чурумалдыг Бай-Хөлдүң кыдыында турар пунктуда бо чылын чүнү немей кылганыл? Хамыктың мурнунда, кыргыкчыларның чемненириңге таарымчалыг кылдыр серинни туткан. Оон аңгыда, прессти база-ла сери адаанда тургускан. Ынчангаш дукту чаъстыг, бүргег хүннерде-даа пресстээр аргалыг апарган.

№2 кооператив ниитизи-биле 10642 хойну хураганны кыргыыр. Мурнунда чылда кыргылданы июнь 5-те эгелээш, ону 20 хонук дургузунда дооскан. Бо чылын агаар-бойдус соок, час берге болганы-биле саадаан. Ынчалза-даа бо чугула ажылды дүрген болгаш шынарлыг доозар талазы-биле кооперативтиң малчыннары, кыргыкчылар июнь 5-те хуралдааш, сорулгаларны дугурушкан. Аңаа чүгле бо айтырыгны эвес, харын хойнуң чуулдазын, чайлаглаашкынны органиизастыг эрттирерин сүмелешкен. Мал чуурунга база белеткенип алган.

Кыргылданың графигин тургускан. Баштай-ла ирттерни кыргып эгелээн. Сезон үезинде пунктуга ажылдаарларның ажыл төлевирин санап тодараткаш, ону улуска таныштырып, тайылбырлаан. Чарыштың түңнелин 5 хонгаш-ла, үндүрер.

Пунктуну белеткээринге тудугжулар Виктор Айыжы, Данов Чигжит болгаш өскелер-даа идепкейлиг киришкен. Ажылдаар улуска бир кол чүүл болза оларның аъш-чем-биле хандырылгазы болгай деп чүүлдү бодааш, бо талазы-биле кандыг болуруп айтырдым. Ажылчыннар боттарының акшазын чыггаш, чем садып алыр, а чамдыызын совхоз хандырар. Поварга дуржулгалыг Софья Балдар ажылдаар.

№ 2 кооператив бо чылын 100 хойдан 82 хураганны алган Эрзинге кыш дыка-ла берге болган. Ынчалза-даа кызымак чүткүлдүг чоруктуң ачызында малчыннар Валерий Осур, Эрес Мугур база республиканың «Чүсчү-малчын звено» клуб чөвүлелиниң даргазы Свердов Хайың олар 100 хойдан 90-дан 100 хураганнарны доруктурган.

Бо чылын ниитизи-биле планны күүседир бис деп, Н. Сагдының бо чугаазы кайын аңаа-ла хөөреткен, мактанган сөстер деп.

Седен ХЕРТЕК.

«ҮШ-БЕЛДИР» АЖЫТТЫНГАН

Тываның сураглыг курорттарының бирээзи — «Үш-Белдир» өске дыштаныылга-кадыкшылга черлери-биле бир дөмей, июнь 1-де ажыттынган болзажок, агаар баксырап турганы-биле бо айның баштайгы хүннеринде аңаа дыштаныкчылар бүрүнү-биле чедип шыдаваан. Четверг, пятница хүннеринде путёвка алган бүгү кижилерни ында чедирген. Ол хүннерде он-он самолёттар болгаш вертолёттарны дыштаныкчыларга бараалгаткан. Ам ында 300 ажыг кижи кадыкшылын экижидип, эмнеттирип эгелээн.

Курортту медицина ажылдакчылары болгаш ажылчыннар-биле бүрүн четчелээн. Аъш-чемни четчир хемчээлдии-биле чедирген. Курортта аржаан суг-биле эмнээшкин кылыр чаа корпусту тутканы бо сезонунуң бир онзагай чүүлү болур. Аңаа колдуунда гидромассажты кылыр. Самолёт хонар черин шуут чаартып кылган. Ам ынаар «Л-410» самолёттар ужуп эгелээн.

«Үш-Белдирниң» баштайгы ээлчээнде республиканың барык бүгү районнарындан улус ажыл-агыйларының янзы-бүрү адырларының ажылдакчылары, пенсионерлер болгаш дайының база күш-ажылдың хоочуннары дыштанып чеде берген.

Республиканың бүдүрүлгелери, ажыл-агыйлары болгаш албан, организация черлери путёвкаларның өртек-үнезиниң чамдык кезин боттары дуглап берип турар. А алырларының профэвилел обкомнары дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга, бүдүрүлгениң мурнакчыларынга болгаш хөй чылдарда ажылдап келген кижилерниге ээлэн хөй путёвкаларны халаска берген.

Курортка баар-кээрининң самолёт билединиң дыштаныкчылар боттары садып алыр. Бир рейстиң билединиң өртээ 32 рубль 60 көпеек.

Бо дугайын «Үш-Белдир» курорттуң директору М. Ү. Шывык «Шынның» корреспондентизинге чугаалап берген.

Сандро МААДЫ.

Россияның Президентизинге кандидаттың соңгулда мурнунуң программазы

Н. И. Рыжков: МЭЭҢ ТУРУЖУМ

Улуг айыыл Россияның кырында диргелип келген. Экономиканың сандараашкыны, ажыл-агый харылзааларының үзүлгени, сан-хөө системазының үрелгени, акша үнезиниң дыка дүрген кудулааны — республиканы шыва алган кризистиң илерээшкиннери-дир. Кризис болза хереглел рыногунуң куруглаанында, чоннуң амыдырал деңнелиниң дендии кудулаашкынында, ниитилелдиң социал болгаш өнчү-хөреңги талазы-биле аңгылаашкынында, культураның база мөзү-шынарның куду бадышкынында, националдар аразының чөрүлдээлеринде, кем-херек үүлгедиишкиннериниң, хоойлу-дүрүм үрээшкиннериниң көвүдээнинде, эрге-чагырга сандараашкынында көстүп турар.

Төөгү талазы-биле эргежок чугула болгаш ниитилелди чаартыры кылдыр эгезинде көрдүнген эде тургустунуушкун сөөлгү ийи чылда көңгүс өске орукче кирген болгаш шын угланыышкындан чайлай берген. Амгы үеде албан-дужаалдарда кижилерниң хуузунда эрге-ажыын хараан демиселиниң болгаш политиктиг изиглениишкиннериниң диңмиттиг чалгыының адаа-биле бодамча чок экономиктиг программаларны саналдап турар-дыр, ол программалар амгызындан-даа улуг сандараашкыннарга, үрегдээшкиннерге, өске-даа халаптыг уржуктарга чедирер дээрзиң бүзүреп билдим.

Кайгамчык чаагай чуртувусту, улуг күрүневисти, муң-муң чылдарда тургустунган бот-тускайлаң культуравысты чүү дээш узуткаар бис, кижилерге, улустарга кеди чок чүүлдерни, оларга хөөн чок болгаш билдинмес айтырыышкыннарны бербишаан, оларны чүге куду көрүп турарывыс ол?

Россия дээш сагыш-сеткилдиң, чүректиң сагышкыны мени хөделир, демиселди шилип алыр кылдыр албадапты. Эрге-чагырганың моон мурнунда тургузугларынга бодаттынмаан болгаш мырынай тодаргай, практиктиг идеяларны ниитилелди ханы кризистен уштур кылдыр боттандырарынга бүзүрелимни болгаш күжүмнү ылаптыг билип тур мен. Тургустунган аар байдалдан уштунуп үнериниң аргазы бар, Россияның катап тургузарының аргазы бар деп моон мурнунда санап турган мен, аңаа ам-даа бүзүрээр мен, ынчалзажок күш-ажылчы кижилерниң күсели-биле эвес, а оларның эрге-ажыынга дүүштүр ону чедип алыр херек. Ону барымдаалааш, бистиң амыдыралывыстың эң чугула айтырыгларының талазы-биле бодумнуң туружумну россияннарның судунга кирип тур мен.

Россияның национал буураашкынын болдурбас

Ниитилелдиң тайбың-чаагай чоруун, сырый каттыжыышкынын хандырар, өскүп орар хамаатыкризисти соксадыр дээш бүгү-ле чүүлдерни кылыр мен.

Янзы-бүрү шимчээшкиннерниң, партияларның барын, бүзүрээшкиннерниң болгаш санал-оналдарның хөй хевирлиин барымдаалап көрбүшаан, Ада-чуртун үнелээр бүгү кижилерни сырый каттыштырарын оралдажыр мен. Кым экил азы кым багайыл дээр хоозун маргылдааларны соксадырынче, бот-боттарының сеткил хомудадыышкыннарын, чөрүлдээлерин чайладырынче «чөөн», «барыын» үзелдиг, улусчу азы интернационалдыг фронтулар дээр ылгай көрүүшкүннерни ажып эртеринче, политиктиг кажарлаашкыннарны болгаш оовузуннарны болдурбазынче кыйгырып тур мен. Ам Ада-чурттуң амытынын камгалап алыры чүден-даа артык эргежок чугула.

Россияның суверенитеди дээш турушпушаан, күрүнени чайгылыш чокка быжыглаар, Россияның сандараашкынын болдурбас, республиканың эрге-чагырга органнарының аразынга, РСФСР-ниң болгаш төптүң аразынга, эвилелдешкен өске-даа республикаларның аразынга чогумчалыг дем каттыштырылгазын экижидер, «хоойлулар дайынын», халаптыг удур туржуушкунну соксадыр дээш бүгү күжүмнү бээр мен.

Чигзиниг чажыт дипломатияны соксадыр болгаш бүгү чүүлдерни ажыы-биле кылыр, депутаттар корпузунга, специалистерге, калбак хөй-ниитиге даяныр мен.

Демократияны, хамаатыларның эргелерин болгаш хосталгазын чайгылыш чокка камгалаар болгаш кара туразында үүлгедиишкиннерге, чагыргазы чок сандаргай чоруктарга удур шиитпирлиг демисежир мен.

Дээштиг хоойлужудулга, күүсекчи болгаш суд эрге-чагыргазын, конституциялыг корум-чурумну доп-дораан катап тургузар, эргелеп башкарылганың бүгү деңнелдеринде албан-дужаалдыг кижилерниң хүлээнген ажыл-хереэ дээш хуузунда харыысалгазын бедидер дээш демисежир мен.

Мен — Хоойлунуң эрге-чагыргазы дээш, ооң мурнунга Россияның бүгү хамаатыларының дең болуру дээш туржур мен.

Федерация болгаш Эвилел керээлеринге дүрген ат салырын хандырар, националдар аразының чөрүлдээлерин болдурбас болгаш чогуур үезинде шиитпирлеп соксадыр дээш бүгү-ле хемчеглерни алыр мен. Чурттакчы чоннуң массаларын күш-биле шөлүп көжүрерин буруу шаап турар мен. Президент кижи болза, РСФСР-ниң девискээринден дашкаар чурттап турар россияннарның дугайында сагыш салыр, чурттуң кандыг-даа девискээрлеринден дескеннериң фактызын хоойлу ёзугаар хүлээп көөрүн чедип алыр болгаш оларга мораль база материал талазы-биле деткимчени көргүзер ужурлуг.

Россия Федерациязының тудуш бүгү кезектеринге (субъектилеринге) экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң дең байдалдарын хандырып бээр! Эвээш санныг улустарның дугайында сагыш салыр болгаш оларны деткиир херек!

Мээн күзээнимге болгаш сагындырыглыг кичээндириглеримге чөрүштүр далаш-биле, бодамча чокка хүлээп алдынган бүгү шиитпирлерден принципиалдыг ёзу-биле ойталап тур мен. Кедергей шуурашкыннарны болгаш дендии ондактыг хемчеглерни соксадыр херек. Бүгү чүүлдерни күш-ажыл шиитпирлээр дээрзин уттуп болбас болгаш политикага, политикаже шымнырыышкынга бүгү күштерин, энергияны чарыгдап болбас.

Мээн идеалым — күш-ажылчы ниитилел, аңаа социал маңгысталчак чорук, чаңгыс аай деңнештирилге турбас, бир талазында—бай-логаа, өскезинде—кээргенчиг ядыы амыдырал илергей ындыг дең эвес чорук база турбас ужурлуг. Мээң идеалым —кижи бүрүзүнге дең аргалар тургустунган болгаш чамдыызын өскелериниң дарлаары шуут чок ындыг ниитилел.

Узамдыгын шөйлүп туруп берген кризисти ажып эртеринге ажылчы чоннарның шиитпирлиг ролюнга бүзүреп турар мен. Улус депутаттарының Советтериниң бүрүн эргези, экономика, саң-хөө, социал хандырылга, өөредилге, культура талазы-биле политиканы ажылдап кылырынга оларның бот-тускайлаңы дээш туржуп турар мен. Бүдүрүлге демократиязын база тус чер бот-башкарылгазын калбартыры дээш мен.

Хөлчок улуг үлетпүр күчүлүг, шуут-ла кыдыг-кызыгаар чок бойдус база күш-ажылчы курлавырлардыг Россия, бир эвес билир, билдилиг болгаш быжыг турушту удуртулгалыг болур болза, диргелип келген халапты ажып эртип шыдаар болгаш бүгү чурттуң кризистен уштунарының инициатору боор болур. Эвилелди буза шаппайн — Россияны диргизер!

Рынок башкарылгалыг шилчилгени — күш-ажылчы чоннуң эрге-ажыынче халдавайн чорудар

Мен — рынок дээш мен, ынчалзажок ол ажылчы чоннуң ядарал-түрегделинге тургустунмас ужурлуг. Мен рынок харылзааларынче каракулак чок халый бээринге болгаш «тынгарып эмнээринге», массалыг ажыл чок чорукка чедирер, хостуг өртектериң тергиинделинге болгаш чоннуң ядараашкынынга чедирер ындыг рынокка удур мен. Чүгле күрүнениң талазындан шилчилге үе-чадазында быжыг, шыңгыы таарыштырылга, керээлиг хүлээлгелерни хажык чок күүседири, ылаптыг бодап кылдынган база үндезилеттинген рынок механизмнерни үе-чадалап кирери сайзырангай рынокче эң чиигги-биле кирер арганы бээр.

Рынокту бараannар-биле долдурар дээр болза, оларны четчир кылдыр бүдүрер херек.

Экономиканың хөй янзы хевирлии дээш турушпушаан, өнчүкүң ниитилел хевирлериниң колдаан турары магадылаттынган байдалдарында оон аңгы-аңгы хевирлериниң хоойлужудулга ёзугаар магадылаан таарымчалыг дүүштүрүлгези дээш туржур мен.

Өнчүнү күрүнеден аңгылаарының бодамчалыг, ажылчы чон-биле дугуруштунган үе-чадалыг чорудуун боттандырар, күрүне бүдүрүлгелерин күш-ажылчы коллективтерге арендага бээрин, өнчү талазы-биле акцияны киирерин кол чергелиг кылдыр көөр, өнчүнүң «ажыт экономиканың» хартаачыларының холунга баарын болдурбас мен. Шилчилге үе-чадазында чүгле садыгның, амыдырал хандырылгазының, ачы-дуза чедирилге адырларының хуужудулгазы дээш мен.

Ажыл-чорудулгамның кол дүг угланыышкыны болза, аъш-чем айтырыын шиитпирлээри, аш-чут диргелиишкинни чайладыры апаар.

Структура, инвестиция болгаш үндүрүг политиказын кедээге таарымчалыг кылдыр ханы эде тургузарын чорударын эргежок чугула деп санаар мен.

Черни ээлеп, ажыл-агый чорударының хевирлерин хостуг шилип алыры, салгал дамчыдар эргелиг магадылалдыг чер ажыглалы, хууда болгаш дузалал ажыл-агыйларын хөгжүдеринге кандыг-даа кызыгаарлаашкыннарны ап кааары дээш мен.

Көдээ ажыл-агый продуктуларының кол бүдүрүкчүлери боол турар колхозтарны болгаш совхозтарны күш-биле дүжүрерин болдурбас!

Рынокче шилчилге үе-чадазының дургузунда үлетпүр биле көдээ ажыл-агыйның аразында дең чергелиг дүүштүрүлгелиг солчулганы күрүне таарыштырылгазының дузазы-биле хандырар, а оон чоорту аңаа тургустунуп келир чөрүлдээлерни чүгле экономиктиг аргалар-биле шиитпирлээри дээш мен.

Агроүлетпүр комплекизиниң ажыл-чорудулгазын хандырып турар үлетпүр бүдүрүлгелериниң күш-ажылчы коллективтеринге чиигелделерни доктаадыр.

Россияның көдээ черлериниң катап тургустунарынга хереглел рыногун аъш-чем продуктулары-биле долдурарынга хоорайның болгаш көдээниң ажыл-ишчилериниң бот-боттарын деткижеринге сонуургалдының катап эгидер.

Камгалал комплекизиниң адырларының болгаш бүдүрүлгелериниң сандараарын чайладыр, оларның хосталып турар күчүлерин, бир-ле дугаарында, эртем чедиишкиннеринге үндезиленген хамааты техниканы, амгы үениң технологияларын, чоннуң хереглел бараannарын бүдүреринче эде углаарынче бүгү күжениишкиннеримни углаар мен.

Республиканы сандараашкынның байдалдан үндүреринин талазы-биле бирги чергениң айтырыгларын шиитпирлээрн-биле чергелештир эң улуг кичээнгей үр хуусаалыг социал-экономиктиг программаны ажылдап кылырынче болгаш боттандырарынче, рынок бүдүрүлгезин хандырар ужурлуг ажыл-агый комплекизин тургузарынче, структурлуг эде тургустунуушкунче, чонга бараannар бүдүрүлгезин база ачы-дуза чедирилгезин колдады хөгжүдеринче, аъш-чемин көвүдедиринче угландыртынар.

Ажыл-агый чорудулгазының экономиктиг принциптеринче долузу-биле шилчииринин, чээли-саң-хөөнүң бүгү системазын чурумчудуп доктаадырының, рубльди быжыг туруштуг болгаш бедик үнелиг болдурарын чедип алырын талазы-биле Россияның өске республикалар-биле болгаш төптүң күжениишкиннерин дүүштүрүп, айлаштырар дээш чайгылыш чок туржур мен.

Кижилерге тайбың байдалды болгаш даартагы хүнге бүзүрелди эгидер

Мээн ажыл-чорудулгамның эң чугула кол угланыышкыны социал политика, экономиканы кижиже эргилдирери болур. «Чүс чылдың тудуу», бак сураглыг апарган «нити хемчээл», кижиниң амыдыралындан хоорук планнар чергелиг бодаашкыннарны соксадыр үе келген.

Президентиниң бүгү бүрүн эргелерин ажыл-ишчилерниң, Россияның бүгү чурттакчы чонунуң социал камгалалын хандырарынга ажыглаар мен. Оларның амыдырал байдалының деңнелин моон-даа ынай кудулатпас, чурттакчы чоннуң хөй кезиниң күсели-биле кезек бөлүк кижилерниң хемчээл чок байыырын болдурбас, «хырын дүптептер хлеб» тыптынар дугайында үзүк чок бодалдардан кижилерни хостаар дээш бүгү күжүмнү салыр мен.

Апрельде болган өртектер өстүргени — күш-ажылдың кижизинге, эвээш өнчүлүг кижилерге чүден артык аар-берге согут.

Даразында чүүлдерни чедип аар дээш туржур мен: аъш-чемниң кол продуктуларының болгаш бирги чергениң хереглелиниң бараannарының, хамыктың мурнунда, уругларга бараannарның өртектерин 50 хуудан эвээш эвес кудулаадыр; чыл дургузунда бүгү күрүне секторунуң ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының ажылының төлевирин ийиден эвээш эвес катап өстүрер, ажыл төлевирин, пенсияларны, стипендияларны индексастаарын чедип алыр.

Ажыл-ишчилерниң чаалап алганы социал магадылалдарны боттуу-биле хандырар дээш бүгү-ле бар аргаларны ажыглаар мен: ажылдаар эргени (чонну ажыл-биле хандырарының республика болгаш чер-чер системаларын тургузар, кадрларны белеткээр болгаш оларның билиин бедидер), чурттаар оран-савага хереглелдиглерге база ону алыр дээш ээлчегде турарларга, чуртталга бажыны алыр эргени, халас эмнелге хандырылгазы алыр эргени, халас өөренир эргени.

РСФСР-ниң хамаарышпас профэвилелдериниң Россияның Президентизин соңгуунунга уткуштур платформазының хөй кезин-биле чөпшээрежип, деткип турар мен.

Чурттаар оран-сава-биле күрүне хандырылгазы дээш мен, тыптып кээп турар миллионерлерге тааржып ,болур чүс-чүс муң рубль өртектиг квартираларның бискее херээ чок!

Эмнелге хандырылгазын массалыы-биле садыг-саарылга үндезиннеринче шилчидерин болдурбас!

Кем-херек үүлгедир чоруктуң экономиктиг үндезиниин чок кылыр херек, оруңга ап турарының үндезиннерин контрольдаарын боттуг болгаш дээштиг болдурар, мафияга болгаш хээлилеп, саттынар чоруктарга удур күштүг согуттарны кылыр, кудумчуга кем-херек үүлгедирин соксадыр.

Кем-херек үүлгедир чорук-биле демиселди күштелдиреринче хөй-нииттиг күштерни мөөңнээр мен, корум-чурум камгалаар органнарның материал-техниктиг баазазын быжыглаар, күрүне болгаш ниитилел амыдыралының бүгү адырларынга корум-чурумну база хоойлуга дүүшкек, чөптүг чорукту хандырар дээш туржур мен.

Долгандыр турар бойдус хүрээлелиниң күрүне болгаш ниитилел контролюнуң системазын, бойдус хүрээлелиниң байдалын, онза айыылдыг үлетпүр технологияларын хынаарының, хоралыг химикаттар база өске-даа хоралыг бүдүмелдер ажыглаарының кымга-даа хамаарышпас экспертизазын тургузарынче онза кичээнгейни угландырар мен. Долгандыр турар бойдус хүрээлелин бокталдырып, хирлендиргеннерге хууда харыысалга онаарын доктаадыр дээш туржур мен.

Бистиң күрүневистиң доктаамал быжыг чоруу, экономиктиг программаларывыстың күүселдезя олардан улуу-биле хамаарылгалыг ажылчын аңгының болгаш тараачыннарның социал-политиктиг байдалын катап тургузар дээш бүгү-ле чүвелерни кылыр мен. Ажылчыннарның ажылдаарынга амыдырал байдалынга болгаш дыштанылгазынга таарымчалыг байдалдарны, көдээ ишчилерге депшилгелиг амыдыралдың байдалдарын тургузар. ак сеткилдиг, кызымак болгаш бедик бүдүрүкчүлүг ажылышке бүгү-ниитиниң хүндүткелин доктаадып тургузарын чедип аар дээш туржур мен.

Мээн бүзүрелим — аныяктарга социал магадылалдың ёзулуг дээштиг болгаш ажыктыг системазы херек, хамыктың мурнунда — аныяк специалистерге, ортумак школаларның доозукчуларынга ажылдаар черлер бээри: күрүнениң чуртталга фондузундан чуртталга шөлү алыры. АЧК системазының хөгжүлдезинге идиг бээри: чуртталга шөлүн боду тудуп алырынга чиигелделиг чээлини бээри: студентилерге болгаш өөренип турар аныяктарга бөлүк чиигелделерни (транспортка чоруурунуң чиигелделиг тарыын, чуртталга шөлү хөлезилээринге компенсацияны, аъш-чемге, стипендия өстүреринге болгаш өске-даа чүүлдерге доктаанны) хоойлу ёзугаар быжыглаары; [illegible] бот-башкарылгазының хевир[illegible] эртем-техниктиг чогаадылганы хөгжүдери; аныяктар туризмин, спортту болгаш хостуг үезин эки эрттирерин организастаары.

Рынок үезинде кеңи болгаш чашты камгалаар талазы-биле онза хемчеглерни боттандырарын магадылаары, ажылдап турар херээженнерге, хамыктың мурнунда, көдээ ажыл-агыйда, аар болгаш хоралыг бүдүрүлгелерде, дүнеки ээлчеглерде хаара тудтунганнарга немелде чиигелделерни болгаш магадылалдарны хоойлу ёзугаар быжыглаары эргежок чугула.

Ие-херээженнерге ажыл хүнүн кызырарын, таарымчалыг үезинде шөлээни, немелде дыштаныр хүннерни болгаш солчуп турар графиктиг ажылды бээрин чедип алыр мен.

Бүгү херээженнерге — эргежок чугула күш-ажыл стажы барда, кайы хире-даа назы-харлыг турган пенсияже үнер эргени бээр!

Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга, оларның чаалап алганы төлептиг амыдыралын хандырар арганы бээр социал дузаның дээштиг механизмин тургузарынче кичээнгей салыр мен, Хоочуннарның чурттаар оран-савазы, эмнээри болгаш дыштанылгазы дээш сагыш салыышкынны күрүне бодунга алыр ужурлуг!

Ада-чурттуң камгалакчыларын дээш сагыш салыры — мээн хамаатылыг хүлээлгем. Курлавырже халашкан офицерлерге болгаш прапорщиктерге турумчуп алыры-биле күрүне чээлизин Россия бээр. Чөөн Европадан кезектерин үндүрүп турар шериг албанныгларының өг-бүлелерин чурттаар оран-сава-биле хандырар хүлээлгелиг. Мээн Президент болуп турар үемде шериг албанныгларга хамаарыштыр чүгле ону удуртулга болдурар мен, олар Россияның бүрүн эргелиг хамаатылары кылдыр боттарын санаарлар.

Үндезин эртемге, культурага, спортка, кижизиилге болгаш өөредилге системазынга күрүне деткимчезин өстүрериниң шугумун чорудар мен.

Өг-бүлени быжыглаар, патриотизмни, хамааты туружу, күш-ажылга хандыкшылды болгаш кижиниң угаан-бодал өзүлдезин хевирлеп тургузарынга оон ролюн бедидер талазы-биле күжениишкиннерни бүгү талалыг деткиир мен.

Ниитилелди «массалыг культураның» солукчуладындан, күш дөгээр, дерзии болгаш төлеп чок чоруктарның тергиидээшкининден ниит-

(Төнчүзү 2-ги арында.).

Российаның Президентизинге кандидаттың соңгулда мурнунуң программазы

Н. И. Рыжков: МЭЭҢ ТУРУЖУМ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

тиледиин мөзү-шынар арыглаашкынынга бүгү таалалыг идиг бээр, Российаның литературазының болгаш уран чүүлүнүн чечектелиишкинин деткиир мен.

Кээргел чок чорукка, Российаның чонунуң ыдык чүүлдерин, төөгүнүң база культураның тураскаалдарын дора көөр чоруктарга удур шиитпирлиг демисежир мен.

Угаан-бодал амыдыралының эмин эртир коммерцияже шилчидер чорукка шуут удур мен. Российжилерниң национал болгаш делегей культуразының чаалап алышкыннарын хостуг ажыглаар арганы арттырарынга эргежок чугула бүгү чүүлдерни кылыр мен. Чаагай сеткил, мөзү-шынар, арын-нүүр болгаш ак сеткил дээш ышкаш өртээ турбас эртинелерниң үне чок апаар чоруун Российаның чону болдурбас дээрзинге бүзүрээр мен.

ПРОГРАММАНЫ БОТТАНДЫРАРЫНЫҢ ЭҢ БАШТАЙГЫ ХЕМЧЕГЛЕРИ

Президентиге Конституция ёзугаар берип турар эргелерин болгаш бүрүн эргелерин ажыглавышаан, күүсекчи эрге-чагырганың бүгү-ле кол бызаларын дораан холга алыр мен, эргелеп башкарылга системазынга, ылангыя үстүнден куду: Президентиден областка, хоорайга, районга чедир чогуур чурумну тургузар мен.

Күүсекчи эрге-чагырганы национал чөпшээрежилгениң чазаа удуртур, аңаа национал-девискээр тургузугларының, республиканың кол-кол ниитилел-политиктиг төптериниң төлээлекчилери кирер, эргелеп башкарылганың бүгү деңнелдеринге ёзулуг профессионалдар, билдилиг специалистер ажылдаар.

Республикага хоойлу-дүрүмнү, конституцчу чурумну хандырарының, кем-херек үүлгедиишкини-биле демиселдиң айтырыгларынче Оралакчы-президент кичээнгей салыр.

Бирги ээлчегиин кылдыр хоойлуларның бөлүк төлевилеллерин саналдап киирер, элээн каш чарлыктарны үндүрер мен, олар хамаатыларның социал камгалалын бедидеринче, өнчүнү күрүнениң эвес болдурарын база хууждурарын таарыштырарынче, массалыг ажыл чок болур чорукту болдурбазынче, бүдүрүлгелерден хосталган кижилерни ажылга тургузарынче азы эде белеткээринче, чугула херегледиң барааннарының өртектеринге, кооперативтерниң, коммерция магазиннериниң өртектеринге эң шыңгыы контрольду тургузарынче угланган болур.

Үнген ажылчыннар чаа черге кирип алырынга чедир материалдыг дузаламчыны көргүскен турарын, оларны ажылга тургузарынга идиг бээрин хүлээдип турар хоойлуларны бүдүрүлгелериниң коллективтиг болгаш хуу ээлеринге хамаарыштыр үндүрерин бодап турар мен.

Бүдүрүлгеден үнген кижилерниң экономиктиг эргелериң камгалаары-биле тускай чазак комиссиязын тургузарын саналдап киирер мен.

Ээлчегде турар кижилерни бажың-биле халас хандырарының программазын, чоннуң халас өөренир болгаш эмнедир эргазын хевээр арттырар дээш хемчеглерни алыр мен.

Чоңга чээли болгаш кредит бээри-биле, а ол ышкаш чурттаар бажың тудуп турар, фермер ажыл-агыйы тургузуп турар, улустуң хереглел барааннарын база аъш-чем бүдүрер сорулгалыг кижилерге боттуг дуза көргүзери-биле күрүнениң болгаш ону солуп-ку дег кредит-банк системазын калбартыр талазы-биле бүгү хемчеглерни алыр мен.

Күрүне бүдүрүлгелери арыг орулгазын бот-тускайлап ажыглаар болгаш сайгарар эргени оларга хоойлу ёзугаар тыпсыр, ажыл төлевириниң «үстүкү хемчээли» дээр чүвени дүжүрер, дайын болгаш күш-ажыл хоочуннарының пенсияларын, хандырылгазы эвээш өг-бүлелерге пособиелерни дыка улгаттырар дээш туржур мен. Аажок чединмес кижилер бүгү-ле үндүрүглерден хостаттырар, хамаатыларның чамдык кезиинден бажың хөлезиниң төлеттирбес.

Бүдүрүлгеде болгаш ачы-дуза алырында ажылдап турар дайын болгаш күш-ажыл хоочуннарынга, инвалидтерге хамаарыштыр ажыл төлевири база пенсияларны кызыгаарлап турар бүгү чүүлдерни күш чок болдурар бодап турар мен.

Күрүне, аренда болгаш акционер бүдүрүлгелерге, кооперативтерге болгаш каттышкан бүдүрүлгелерге бир домей экономиктиг байдалдарны тургузуп турар нормативтиг актыларны хүлээп алырын саналдаар мен.

Кем-херек үүлгедиириниң экономиктиг үндезинин чок кылыры-биле аң турар оргалаларга эң шыңгыы болгаш дээштиг контрольду турарын организастаар, оргалалар чажырган дээш шыңгыы, истелгеге киирерине чедир харысалганы тургузар. Бүгү кооперативтерниң каттышкан болгаш бичии бүдүрүлгелериниң ажыл-чорудулгазын ревизиялаарын ёзулуг эрге-хоойлу үндезининге чорудар, маңаа бирги ээлчегде, боттарының уставында айтып эгланы ажыл-хүлээлгелерин күүсетпейн турарларын киирер.

Российаның Президентизиниң эң баштайгы чарлыктарының бирээзи эң-не улуг эргелерлиг сан-хөө контролюнуң болгаш үндүрүг инспекциязының көңгүс чаа системазын тургузарының дугайында чарлык болур.

Айыткан хемчеглер-биле чергелештир экономиктиг, социал база эрге-хоойлу бүдүштүр шинчилиг тускай сорулгалыг программаларның комплекизин саналдап киирер мен. Оларга уаетпүрде болгаш кезээ ажыл-агыйда байдалды экижидер, экономиктиг болгаш ниитилел амыдыралын бүгү талалыг чаартыр талазы-биле сорулгаларны тодаргай көргүзер база оларны күүседириниң механизми-биле хандырар.

Саналдап турар программаларны күүседиринге кол күжениишкиннерни бүдүрүлгеже угланган турар, өске хөй-хөй программаларда саналдап турары ышкаш хуваалдаже болгаш катап, эде хуваалдаже эвес.

Хамыктың мурнунда үлеттүрүү эң-не дүрген чаартырын боттандырар, техника бүдүрер болгаш чоннуң херегел барааннарын кылыр чаа технологияларны шиңгээдир, эргижирээн дериглерни солуур.

Чогуур корум-чурумну, сагылга-чурумну болгаш организастыг чорукту чедип алырынын күрүне, эрге-хоойлу болгаш социал хемчеглерниң системазын саналдаар мен.

Демократияны камгалаарын хандырып турар хоойлуну хүлээп алырының эгелекчизи болур мен аңаа Конституцияга удур аргалар-биле хөделип турар, күчүлээшкин кылып турар янзы-бүрү экстремисчи бөлүктерниң оваажыр харысалгазын айытпап турар.

Даштыкы экономиктиг харылзааларны бүгү хемчеглер-биле хөгжүдер мен. Ынчалза-даа оон-биле кады Россия хөй өреннирге дүшпезин дээш, даштыкы күрүнелерден экономика талазы-биле хамаарылгалыг апарбазын дээш, хемчеглерни алыр мен. Бирги ээлчегде, иштики курлавырларны, экономиктиг өзүлдениң иштики аргаларын, дөстерин тыварынче, ажыглаарынче сагыш салыр мен.

Российажыларның национал чоргааралы, патриотчузу, чаптыг чүүл дээш туржур чаяаттынган сеткили, угаан-сарыылы оларга шын шилилгени кылырынга дузалаар болгаш Российаның Президентизинге кандидат мээн туружумну деткиир боор дээрзинге бүзүрээр, идегээр-дир мен.

ШЫН ШИЛИИЛИҢЕР

РСФСР-НИҢ ПРЕЗИДЕНТ СОҢГУЛДАЗЫНГА ЧЕДИР КАШ-ЛА ХОНУК АРТКАН.

РСФСР-ниң Президентизиниң кандидаттарының дугайын радиодан дыңнап, телевизордан көрүп, солун, сеткүүлдер номчуп, таныжып турар бис. Оларның кандызын кандыг дээр боор.

Кандидатты шилип, бадылап алыры биске эң-не кол чүүл болгай. Чүге дизе Российаның келир үези, оон чаартылгалары, сайзыралы, ында чурттап, ажылдап турар хөй националдыг чоннуң салым-чолу, чуртталгазы соңгуттурган Президентиден дорт-ла хамаарылгалыг болур дээрзин билдингир. Ынчангаш соңгукчу бүрүзү шын, далаш чок, оваарымчалыг шилилгени кылыры чугула. Ону шын чорударының чугулазын эрткен соңгулдалар биске көргүскен.

Мен бодап көөрүмге, соңгукчуларның талазындан ол кандидат, бо кандидат дээш чайгылып, будалып турар чүүлдер бар. Чон ортузунда, соңгукчуларга тайылбыр ажылы ыракта четпейн турар. Ону чедир тайылбырлаары эң-не чугула апарган. Кым кымны соңгуп, бадылаары соңгукчунуң эргези-ле харын. Ынчалза-даа черле бодамчалыг, кичээнгейлиг болуп, эң-не төлептиг, чонунга база Төрээн чуртунга бердинген, ханы угаанныг кижини Российаның Президентизинге соңгуурун, соңгукчу эш-өөрүмнү, чаңгыс чер-чурттугларым — Тываның бүгү соонгукчуларын кыйгырдым!

Мен бодум хуумда РСФСР-ниң Дээди Совединиң Даргазы Борис Николаевич Ельцинни РСФСР-ниң Президентизиниң албан-дужаалынга бадылаарынга удур мен. Мен баштай аңаа улуг бүзүреп, мактап чордум. Сөөлгү үеде хоннум калган. Чүге дизе Ельцин кончуг чайгылчак кижилерниң бирээзи-дир деп биле бердим. Улуг эрге-дужаалды эдилеп тургаш, СЭКП-ниң кежигүнүнден үнду. Бистиң Коммунистиг партиявыстың ат-алдарын баксыраткан кижилерниң бирээзи ол.

Россия Федерациязының Президентизинге СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң кескү ажылдакчыларының бирээзи Николай Иванович Рыжковту соңгуп алза черле чазыг болбас боор деп бодалдыг мен. Н. И. Рыжков ёзулуг төлептиг, кижизиг кандидат. Ол экономиканы-даа, техниканы-даа эки билир. Ол кижилерге кичээнгейлиг, сагыш човангыр, ында улуургак, эрге-дужаал былаажыксаар сеткил чок деп билир мен.

Н. И. Рыжков кажан СЭКП ТК-ның секретарынга, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазынга ажылдап тургаш, Тываның байдалын эки билир, оон социал-хөгжүлдезинге киирген үлүү улуг деп бүвени билир бис. Н. И. Рыжков Российаның Президентизинге соңгудуптар болза, бистиң республикавыстың сайзыралынга улуг дузаны ол кадар, национальдар аразында дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырар дээрзинге чигзиниг турбас. Ынчангаш Тываның бүгү соңгукчуларын 1991 чылдың июнь 12-де болур Российаның Президент соңгулдазынга чаңгыс кижи дег киржип, Николай Иванович Рыжков дээш үнүн берип, бадылаарын кыйгырдым!

Хеймер-оол МОНГУШ.
Кызыл хоорайның чурттакчызы.

ХООЧУННАРНЫ ДЕТКИДИМ

Кызыл хоорайда партияның, күш-ажылдың дайынның хоочуннарының РСФСР-ниң Президентизинге төлептиг кандидат Н. И. Рыжков дээш бадылаашкынын бээринче найысылалдың бүгү соңгукчуларын кыйгырганын чүүлдүгзүнүп деткип турар мен.

Россия Федерациязының ажылчы чонунуң салым-чолу, амыдыралы, республиканың сайзыралы кандыг Президентини соңгуп алырывыстан улуу-биле хамааржырын билир бис. Мээн бодалым-биле алырга, ол албан-дужаалга таарзышыр кижи Николай Иванович болуп турар. Бедик мергежилдиг экономист, партияның болгаш күрүнениң кескү ажылдакчызы кижи дээш доктаамал сагыш човап чоруур Н. И. Рыжков дээш июнь 12-де бадылаашкынымны бээр мен.

Республиканың хоочуннарын Кызылдың хоочуннарының кыйгырыын деткиирим, Н. И. Рыжков дээш бадылаашкынын бээринче кыйгырып турар мен.

Василий ТАМДЫН-ООЛ.
Күш-ажылдың хоочуну.
Тожу район.

Тывага улусчу революцияның 70 чылынга

ҮЕ ДАЛАШТЫРЫП КЕЛГЕН

Тывага улусчу революцияның 70 чылының байырлалының белеткээр болгаш эрттирер республика оргкомитединиң ээлчегииг хуралы болуп эрткен. Юбилейге белеткелдиң канчаар чорул турарының дугайында айтырыглары аңаа чугаалашкан.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. А. Нарунин «Тывага улусчу революцияның 70 чылы» деп бижиктерлиг хеп аймааа, аяк-саваларны, шактарны, суй-белектерни болгаш өске-даа барааннарны чурттуң бүдүрүлгелеринге чагыттып кылдырар дээш кандыг хемчеглерни алганын чугаалаан. Москваның № 2 [illegible] Абаканда футбол хөйлеңнерин, Красноярскиде вымпелдерни болгаш өске-даа барааннарны, суй белектерни чагыткан, оларны кылып турар. Бистиң республиканың бүдүрүлгелери «Аян» деп радиоприемникти, тыва тоннарны болгаш өске-даа чугула херегледиң барааннарын, суй белектерни бүдүргеш, херелекчилерге садар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. В. Содунам культура албан черлери, спорт организацияларының байырлалга белеткел ажылдарын идепкейжиткенин чугаалаан. Байырлалды эрттирериниң сценарийин тургузуп, байырлал концертин көргүзеринге, спортчу хемчеглерни эрттиреринге белеткенип турарын ол дыңнаткан.

РСФСР-ниң Компартиязының рескомунуң ийиги секретары А. И. Ванжа республиканың улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң дугайында фото-делгелгени организастап эрттирер дээш белеткелдиң кайы хире чорул турарын чугаалаан.

Тыва АССР-ниң культура министри Ч. Ч. Ондар сөс алгаш, культура албан черлериң бүгү ажыл-чорудулгазын юбилейни төлептиг уткуурунче угландырганын чугаалааш, ылангыя байырлалды эрттирериниң сценарийин тургузуп турарын дыңнаткан.

Тыва АССР-ниң садыг министриниң оралакчызы Д. Н. Сат, Респотребсоюзтуң даргазының бирги оралакчызы З. А. Шишигина олар санал бергеш, юбилей бижиктиг кандыг барааннарны чагытканын, байырлалда садар бараан курлавырларын тургузуп турарын чугаалаан.

Республиканың иштики херектер министри В. Б. Кара-Сал хуралга Культураның болгаш дыштанылганың Н. Гастелло аттыг паркының четпес ажылын шыңгыы шүгүмчүлээш, оон материалдыг баазазын экижидеринче, чаагайжыдарынче угланган боттуг ажылды кыска хуусаада кылырын саналдаан.

Партияның республика комитединиң секретары Л. Л. Тинмей хоорайда тураскаалдарны эде кылыр, чаартыр, септээр талазы-биле кылдынган ажылдарны, моон соңгаар чуну кылырын дыңнаткан.

РСФСР-ниң Компартиязының республика комитединиң бирги секретары, республика оргкомитединиң даргазы Г. Ч. Ширшин хуралды түңнеп, чүве чугаалаан. Юбилейге төлептиг ужуражыры-биле белеткел ажылдарын элээн чорудуп турарын демдеглээш, моон соңгаар кылза чогуур ажылдарга доктааган. Байырлалды эрттирериниң сценарийин бо хүнге чедир тургуспаанын шүгүмчүлээш, ону дүрген кылырын Л. Л. Тинмейге, В. В. Содунамга, Ч. Ч. Ондарга даскан. Кызылда кылза чогуур белеткел ажылдарының хөйүн ол айыткан. Хоорайның чаагайжыдылгазынче, ылангыя кызылчыларның, маңаа келген аалчыларның ынак дыштаныр чери — Н. Гастелло аттыг парктың ажылын экижидеринче онза кичээнгейни ол салган. Кызыл хоорай Соведи болгаш хооркүүском хоорай чаагайжыдылгазынче, арыгшеверин экижидеринче сагыш салбайн келгенин шүгүмчүлээн. Ол ышкаш партия хоорком бо айтырыгже кичээнгей салбайн турарын айыткан. Хоорай паркының ажылын июнь 17-ге чедир экижидер хемчеглерни алырын бөлүк харысалгалыг эштерге даскан. Таңды районда Кочетово суурже кичээнгейни салып, аңаа практиктиг дузаны чедирериниң эргежок чугулазын айыткан.

Байырлалга чедир хуусаа эвээш арткан, үе далаштырып келгенин Г. Ч. Ширшин айыткаш, юбилейни төлептиг уткууру-биле шалыпчы ажылдаарынче кыйгырган.

Таан-оол ХЕРТЕК.

ХҮЛЭЭП АЛГАН

«Азия төвү» шаңнал дээш Бүгү-эвилел маргылдаазынга киржири-биле Кызылда чедип келген Моолдуң сураглыг мөгези, Моол Арат Республиканың улустуң күчүтени аттыг Х. Баянмунхту дүүн Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ш. Д. Ооржак хүлээп алган. Моол биле Тываның аразынга культура харылзааларының амгы байдалының болгаш ону улам хөгжүдеринге база улустарның национал оюннарын болгаш спортчу маргылдааларын нептередиринге, ат-сураглыг спортчуларның ролюнуң дугайында тодаргай чугаа аңаа болган. Спортчу ажыл-чорудулгазынга болгаш спорт талазы-биле ам-даа улуг чедиишкиннерлиг болурун Ш. Д. Ооржак моол мөгеге күзээн.

Хорлигийн Баянмунх делегейде ат-сураглыг мөге. Ол хостуг хүреш болгаш самбо талазы-биле делегейниң ийи дакпыр чемпиону, МАР-ның болгаш Совет Эвилелиниң ададарлыг спорт мастери, Олимпий оюннарының мөңгүн медалының эдилекчизи. Ол Олимпий оюннарының комитединиң кежигүнү. Моол болгаш тыва хүреш талазы-биле ассоциацияны ол тургускан болгаш ону даргалап турар.

* * *

Хостуг хүреш талазы-биле «Азияның төвү» Бүгү-эвилел маргылдаазы болгаш тыва хүреш талазы-биле Тываның профэвилелдериниң бирги чери дээш «Найырал» маргылдаазы дүүн Кызылга ажыттынган.

(Бистиң корр.).

РСФСР-ниң улус депутады, экономика эртемнериниң доктору Татьяна КОРЯГИНА:

МЕГЕЛЕП АМЫДЫРАВАС...

Рынокче кирерингe, ону деткииринге белен мен, ынчалзажок хээлиленген, саттынган кижилер чокка. Мындыг негелде мени хөй демократтардан болгаш оларның парлалгазындан аңгылапкан.

— Ындыг болган ышкажыл, Татьяна Ивановна, Силерниң-биле ужуражырымның мурнунда чаң-чаа солуннардан билип алдым: Москва хоорайның мэри албан-дужаал дээш демиселден үне берген болган ышкажыл силер?

— Ийет, ындыг, мээң кандидатурам деткииринге херектиг чогуур санныг хол үжүү чыып четпедим. Моссовет баштай 10 муң хол үжүү херек деп доктааткан турган. Ону чыып алган турган мен. Оон соонда 35 муң херек деп шиитпир хүлээп алдынарга күш четтинмейн бардым.

— Чүге күш четтинмейн барган деп бодаар силер?

— Бирээде, үе чедишпээн. Москваның мэрин соңгуурунга белеткел кончуг далаш, бууаа эгелээн. Ийиде, мен кымдан-даа хамаарышпас кандидат боол кандидатурам киирдим. Ол кол чүүл. Мен кайы-даа партияга, шимчээшкинге азы бөлүкке даянмайн турар мен, мени деткип пропагандалап турар улуг күш чок. Бо хире хуусаа иштинде он муң хол үжүүн мээң талалакчыларым, каш санныг кижи, канчап чыып алганын кайгаар мен. Хол үжүктерни тускай протоколга ат салдырып тургаш, чыыр болгай.

— Баштайгы ээлчегде-ле аштырышкынга таваржы бергениңер Силерни бичии-даа хомудатпааның эскерип тур мен.

— Байдалды нарыычыдарының кандыг-даа барымдаазы чок. Бодумнуң кандидатурам бээримге чөпшээрежилгени ыяап-ла тиилелге чедип алыр дээш бербээн мен. Чүнүң-даа мурнунда политиктиг болгаш хууда туружумну бадыткап көргүзер сорулганы салган мен.

— Шуптузун төөгүп чугаалаары берге. Ындыг болзажок программанарга киирген сорулгаларыңарның кол-колун чугаалап көрүнерем.

— Сөөлгү үеде бистиң ниитилеливисте тургустунуп келген үй-балай, боттуг эвес чүүлдерге удур демиселди чорудар, ындыг чүүлдерни бистиң амыдыралывыстан шуут ап октаар болгаш бүгү байдалды чогумчудуп экижидер сорулганы салып турган мен. Улус кандыг ындыг үй-балай чүүлдер боор дей айтырза бээр чадавас. Ындыг чүүлдер Москва хоорайның болгаш Российаның удуртулгазының боттандырып турар ажыл-чорудулгазында тодаргай көстүп турар. Ол хөделиишкинде эрги болгаш чаа номенклатура күштери доннажып каттышкан. Оларның бир эптиг апарганы коррупцияның, экономиктиг болгаш кеземче херээ үүлгедир чоруктарының өскүп көвүдээринге кончуг-ла эки таарымчалыг байдалдарны тургузуп турар.

— Чаа номеклатура кижилери деп чугаалап турарыңарны эки-ле билбейн тур мен. Моссоветтиң даргазы Г. Попов, РСФСР-ниң Дээди Совединиң Даргазы Б. Ельцин болгаш оон-даа өскелер моон мурнунда турган бюрократчы аппаратты, партократияны чула шүгүмчүлеп турган, ол чалгының дайы-биле амгы эрге-чагыргада келгеннер болгай. Олар эргидеги идеологияны чайладып, демократияны калбартып тургаш, хоорайларның болгаш республикаларының чаа эргелеп башкарылгазын тургузарын аазап турганнар ышкажыгай.

— Чоңну төөредип, мегелээр чоруктарның ниитилелди чаартыр деп кыйгырыгны ажыглап алгаш, тургустунуп кээп турары кончуг-ла хомудалчыг.

Бистер Моссоветтиң болгаш РСФСР-ниң соңгулдаларын, шынап-ла, ёзулуг улусчу эрге-чагырга, удуртукчу-баштакчыларны шилип алыышкын үндезининге соңгуур, артык эргелерни тургуспас деп кыйгырыглар адаа-биле эрттирген бис. Амгы чаартылганың берге үезинде күрүне эрге-чагыргазының удуртулгазынга улуг эртем-билиглиг, эки белеткелдиг болгаш төлептиг мөзүлүг кижилер келзин дээш хөй кандидатураларны демократтыг шимчээшкиниден шилип алган болгаш оларны бадылап дешпиткен бис. Ам кээп өске негелделерни салып эгелээни черле элдептиг-дир. Моссоветтиң мэри албан-дужаалга кандидатурам үштүп каап көр, «Демократтыг Россия» дээш шимчээшкинивисти чарылдырбайн көр деп мени каш удаа саналдап турду. «Демократтыг Россия» дээрге партия эвес а шимчээшкин ышкажыл. Ындыг турбуже, кандидаттардан мындыг негелдени кылып, чурумну ол хире дыңзыда бээрин черле чүү деп санаары?

Чаа номенклатурада кандыг кижилерниң кээп турарын Моссоветтиң болгаш оон күүсекомунуң практиказындан көрүп болур. Күүсекчи органнарга кандыг политика дээш туржуп турар кижилерни томуйлап турары чоңга билдингир. Оларның ажыл-херекчи талалары, мөзү-шынары шуут барымдаалавас апарган.

— Кончуг-ла айыылдыг чүве чугаалап ор, Силер аа?

— Бир эвес дүрген эдип албас, эле кылбас болза ол боттуг эвес чүүлдерниң кайы хире айыылдыг эназын тайылбырлап көрейн. Амгы эрге-чагыргада кандыг демисел боол турарыл? Кончуг чидиг демисел чорул турар. Чамдык кижилер ону демократтар биле коммунистерниң, радикалдар биле консерваторларның аразында удур туржуушкун кылдыр санап, бөдүүнчүдерин кызыдып турар. Херек ындыг эвес. Ону билип алыры-биле мындыг чиалыг бөдүүнчүдүп бодай каалталы. Совет кижилерни «чөөн» болгаш «барыын» уезилиглер, «демократтар» болгаш «демократтар эвес» деп чарар чорукту соскадыпкан эжик бис. Ам чүү артарыл? Чоннуң янзы-бүрү кезектери хууда ээлдалдыг болбайн канчаарыл. Олар маргыжып, бот-боттарыбиле дугуржуп, сүмележип тургаш, кандыг-даа айтырыгны чогумчалыг шиитпирлеп, байдалды экижидип ап шыдаптар. Ынчаарга ол-бо дижип турган, эрге-чагырга органнарының удуртулгазынче кызыдыр чүткүп-ле турарын чүү деп санаарыл? Ол дээрге ёзулуг политиктиг демиселдир. Чурттуң чонунуң оларны сагып тургаш, чурттап база ажылдап чоруур хоойлу-дүрүмнерин сагывайн, бүгү чүвени холга тудуп алыр сорулгалыг эрге-чагырга дээш кызыткан политиктиг демиселдир. Ол эрге-чагырга кандыг-даа хоойлуну күүседирин күзевейн турар.

Маңаа хамаарыштыр дараазында айтырыглар дүрүм ёзугаар тургустунуп кээр: Моссоветтиң болгаш РСФСР-ниң бирги удуртукчуларының боттарынга негеп тургаш, чедип алганы онза бүрүн эргелерни чүнү бергенил? Российаның президентизи болгаш Москваның мэри албан-дужаалдарны тургускаш, аңаа кижилерни соңгуп алырывыска бисте чүү чедип алдырарыл? Янзы-бүрү деңнелдерниң Советтериниң бүрүн эргелерин чүнү чедип алыр дээш кызыгаарлап турар бис? Ол бүрүн эргелерни, кайы-бир тодаргай кижилер холга алзын дээш ынчап турар эвес бис бе? Ол албан-дужаалдарны ол кижилер бүгү чоннуң эрге-ажыынга дүүштүр ажыглап шыдаар бе азы кайы-бир бөлүк кижилерниң эрге-ажыын бодаар, оларны камгалап-карактаар дээш олар ынчап турар эвес чүве бе?

— Айтырыглар-даа эндерик-тир. Чүгле аңаа харыылардан, чугаалаттынган чүүлдер талазы-биле бодалдарны дыңнаан болза эки де.

— Президентиниң, мэриниң херегин-даа, бүгү-ле деңнелдерге немелде бүрүн эргелерниң чугулазын-даа дараазында чүүлдерниң эргежок чугулазы-биле тайылбырлап турганын сактып турар болгай бис: эрге-хоойлулуг күрүнени тургузарын дүргедедири, экономиктиг болгаш политиктиг реформаларга дузалаары, чоннуң амыдырал байдалдарын экижидери, сайзыраңгай рынок харылзааларының үндезининге делегейниң бедик деңнелинче чоокшулаары дээш-ле. Херек кырында чүү болганыл, ынчаш? Москвада болгаш Россияда болуп турар болуушкуннардан көөрге, бис чоннуң социал байдалын магадылап турар рынокче эвес, а шуут-ла дээрбечи рынокче чүглуп бар чыдар, кол чүүлү барык-ла кеминиг психология болуп турар экономикаже, ажылчы чоннуң ядарааарынче бар чыдар-дыр бис.

— Ындыг үнелел бээри шын чоор бе?

— Харыылар мен. Ынчалзажок баштай мындыг бодууун айтырыгга харылап көрүйнерем. Чүге бисте хоойлу шилилгелиг дээштиг болуп чамдык структураларга хамаарыштыр, чамдык кижилерге хамаарыштыр чүге ажыглаттынмайн турарыл?

— Чижээ, кымнарыл?

— Маңаа оңу делгередир арга чок. «АНТ» деп күрүне кооператив концерниниң төөгүзүн сактып көрүнер. Оон даштыкыже чорудар дээш танкыларын Новороссийскиге кээп доктаадыг чоп. «Советская Россия» ол дугайын хөй бижиди, оон түңнели кайыл?

— Ынчаи национал байлакты чашканнаарын мүн-не доктааткан-на болгай. Чазак ындыг чүүлге дузалап турган эрге-дужаалдыгларга хемчеглерни оналы.

— Бурган оршээп, ол-даа болза кылдынган-на-дыр, харын. Чемелеп каан аан. А ССРЭ-ниң Прокуратуразының эгелээн истелгези ам-даа доозулбаан. «АНТ» «эде тургустунуп» алгаш, Российаның удуртулгазының чылыг куспаанче кире берген. Оон президентизи В. Рященцев «Российаның садыг бажыңын» баштай берген.

Российаның чонунуң караан кылаңнадыр-ла хоойлу-дүрүмге удур үүлгедиглер кылып турар улуг-улуг организациялар, ассоциациялар эмежоктуг чүве-дир. Ынчанмыже, прокуратура-даа, Иштики херектер министерствозу-даа ону хензиг-даа сонуургавайн турар. Тускай эртемниг кижи болгаш, сурагжый берген даштыкы-экономиктиг «Исток» деп ассоциацияның кылып турар чүүлдерин сагыш саарзык көрүп тур мен, ону артында-ла мен ышкаш РСФСР-ниң улус депутады А. Тарасов баштап турар болгай. Оон чүнү, канчаар кылып турары кым-бир кижээ билдинмес деп бе? Даштыкыже кондицияга таарышпас чүве садар деп чөпшээрел айтырып алыр, херек кырында ынаар көңгүс-ле өске барааннарны, харын-даа тергиин эки, даштыкыга садар кылдыр ыяк кылып каан барааннарны садып турар-дыр. Российаның кайы-бир удуртукчузу ону чемелеп, чаңгыс сөс-даа эткен бе, ынчаш? Улус депутаттарының Съездизинге ону мырыңай ада-чурт үлетпүрүнүң кайгамчык ажылдакчызы, бистиң идегеливис дижип турдулар чоп.

Кым-даа удурланмады, кым-даа килеңневеди, а херек кырында ол дег билдингир чүве чок-даа ышкаш: мегелээшкинге, мегечилерге кандыг идегел турар чүвел? А силер эрге-чагырганың саттынчааның дугайын чугаалаары шын болур бе деп турар-дыр силер.

— Татьяна Ивановна! «Исток» дугайында түңнел чугаалаары эрте эвес бе? Одесса портунга мазут-биле холбашкан херекти истеп эгелей берген хире чорду...

— Эгелээрин эгелээн харын, ам база сураг барды ышкажыл. Тарасовтуң болгаш оон чорукуң хоойлу-дүрүм үреп турарының дугайында материалдар чүгле прокуратурада эвес, ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң сан министерстволарында база барын билир мен. Ынчалза-даа черле бир элдептиг: күш бар хире чүве бо: ындыг хевирлиг кижилерге хамаарыштыр хоойлу ажыглаарын дуглап турар эвес. Рынок кылып алыр дээнде чүнү-даа кылып болур ужурлуг чүве бе, кай? Ол рынок структураларын кым кылыр боор чүвел? А бир эвес хоойлуну илейти-ле тоор көрбес кижилер кылыр чүве болза, бистиң рынокувус канчаар коргуннуг, дээрбечи апаары билдингир-ле-дир. А кол-ла чүве: оон улус чон чүнү алырыл? Бүгү өскерилгелерни чоңга дуза чедирер дээш кылып эгелээн турган эвес чоор бе?

— Ынчалзажок, тывыңгыр-кылыңгыр чоруктуң шимчедикчи күштеринин, оон шынарының дугайында, тургустунуп эгелеп турар рыноктуң дугайында чүгле Тарасов, Рященцев ышкаш ындыг кижилерниң хөделиишкиннерин ёзугаар тодаргайлап көөр болза, ол арай шын эвес болур боор, аа?

— Ындыг болуп магатчок, ынчаарга оларның артынга Российаның эң бедик албан-дужаалдыг удуртукчулары турбас, чүгле ындыг таварылгада. Российаның сан (министри Федоров турган), даштыкы экономиктиг харылзаалар (Ярошенко), парлалга болгаш информация (Полторанин) министерстволарының болгаш демги ол күчүлүг «АНТ»-ның өнчү-хөреңгизин салгап алган ийи кооперативтерниң хуу салышкынынга үндезилеп организастаттынган «Российаның садыг бажыңынга» хамаарышкан хөй документилерни ажып, силерниң-биле кады көрдүвүс. Бо дугуржулганы кажан көрүп кааш, чугаалаар чүве тыппаамымны миннип көрейн. Адазым министрлер тургускан фирмага чаңгыс-даа кепеекти кирбээнин, хуучу дамдыраларны безин оларга кооперативтер чээли кылдыр бергенин ук дугуржулгада тодаргай бижээн болду. А бистер чүвениң чогум айын тыппайн, ажыт-чажыт экономиканың хөреңгизи кайыртан, канчап тыптып, өзүп келирин, эрге-чагырганы кандыг арга-биле хээлилеп ап турарын билбейн турдувус.

Шилип алдынган фирмаларга, концерннерге, ассоциацияларга херек кырында кызыгаар чок артык эргелерни берип турарынга хамаарыштыр бүдүрүлгечилериниң хомудаашкыннарын моон мурнунда-ла дыңнаан мен. Ам бүгү чүве билдине берди.

— Татьяна Ивановна, база бир өске чүвени дыка элдепсиниип көрдүм. Кажан «Российаның садыг бажыңы» чүгле тургустунуп турган үеде оон документилериниң төлевилелин хынап көөр кылдыр Юстицияның республика министерствозунче чоруткан.

Ол министерствонуң специалистери бистиң редакцияга келген болгаш экспертерниң түңнел бижиинге министр ат салганын бадыткааннар, мичаарга өнчү-хөреңгилериниң артык эргелерин болгаш чиигелделерни кандыг-бир чаңгыс организацияга канчап-даа берип болбас дугайында ук документилер айыткан. РСФСР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң өмүнээзинден Б. Н. Ельцин болгаш И. С. Силаев кажан документилерге ат салырда, юристерниң кичээндириинден түңнел кылбаннар.

— Мында өске айтырыг база бар. А политиктиг ажылдакчылар, ол хире бедик албан-дужаалдыг удуртукчулар садыг-саарылганы дортубиле ынчаар кылыр эргелиг бе? Олар Тарасов-Рященцевтиң министрлер-биле сүлчээзиниң дугайында эвес, а чоннуң эрге-ажыының дугайында сагыш салыр ужурлуг.

— Бистиң чугаавыстың эгезин дагын айтыр төлээзе, мындыг чүүлдү немеп болур мен: Моссоветтиң амгы удуртулгазы хээлиленген бүдүрүлгеэлериниң эрге-ажыын камгалап турары бүзүрелбилген сөөлүнде найысылал мэриниң олуду-дээш демиселжирин шиитпирлээн мен. Ынчаарга ол дээрге Российаның удуртулгазында ындыг угланыышкыннарны херекке албас дээни ол эвес-тир.

— Бистиң эрге-чагырга черлеринде кем-буруулуг хөделиишкиннерниң темазынче катап эглип келдивис. Ынчалзажок Российаның удуртукчуларын болгаш Моссоветтиң удуртукчуларын демократтарга киириштир санап турар болгай. А оларның хөделиишкиннери демократияның принциптеринге болгаш идеалдарынга херек кырында дүгжүп турар бе, ынчаш?

— Кым чогум кымны демократ деп адап турарыл деп айтырыг база катап тургустунуп келир-дир. Кандыг-даа кижи бодун ынчаар адап болур-ла ыйнаан. Ынчалзажок кижиниң негелделери ону ындыг кылдыр тодаргайлаар байр турар. Шимчээшкинниң оон түс-түс киржикчилерин тодаргайлап чугаалаар болза, организастаттынган экономиктиг кем-херек үүлгедиишкиннериниң чалгыы амгы үеде политикаже нептерей берген деп чугаалаарындан коргдас мен. Консервативтиг эрге күштер турган, олар күрүне секторунуң хемчээлинге ажыттынчак чурттап, хоойлу-дүрүм камгалаар органнар-биле харылзаалыг болгаш бодунуң амыдыралын хандырар эки механизмнерлиг болуп келген. Ынчаарда колдуунда күрүне капиталы ажыглаттынып, ылаптыг чажыртынган аргалар-биле чоннаан акшаны бүдүү хаарып ап турган. Ам дээрге бодунуң чазыг чилбизин чажырарын азы шеглээрин безин бодавайн турар бүдүрүлге ээлериниң улуг бөлүү тургустунуп турар-дыр. Олар ам безин хоойлунуң болгаш моральдың кырында үне берген. Ынчангаш төлептиг чорукту хоойлу-биле дүүштүрерин бирги чергениң чугула айтырыы кылдыр санап турар мен. Ол хемчээкчи айтырыг болза кижиниң ылаптыг тодаргайлап көөрүнүң, ол демократ бе, демократ эвес бе, азы арга-жок мегечи кижи бе дээрзин ылаптыг илередир чүүл болуп турар.

— Бир эвес кожаланыштыр дыңнаарга безин эпчок, «ак сеткилдиг кижи» биле «сагыңгыр-тывыңгыр кижи» деп сөстерни кичээнгейге албас болза, силерни оонарга чөпшээрежип болур-дур. Силер бодунар сагыңгыр-тывыңгыр кижилерниң ак сеткилдиинге бүзүрээр силер бе, ындыг кижилерге таварыштыңар бе?

— А силер?

— Сагыңгыр-тывыңгыр чорукче кирген элээн каш таныштарым бар. Олар чүве бербес болзуңза, чүве ап шыдавас сен деп хомудап турарлар.

— Билдингир херек ышкажыл. Мен ийи хонук бурунгаар бир салым-чаяаның

(Төнчүзү 3-кү арында).

Татьяна КОРЯГИНА: МЕГЕЛЕП АМЫДЫРАВАС...

(Төнчүзү. Эгези 2-ги арында).

аныях кыс-биле чугаалашкан мен, херээженнерге даарынырга кылыглары кылып бээр биче бүдүрүлге тудуп аарын оралдажып чоруур кижи. «Баш ыжылдыр дилеп-ле тур мен— диди. — Кайын, чүнү-даа тыппас кижи-дир мен, кым-даа деткивес-тир. Хээли бербес болза, оран-сава-даа, бүрүткел-даа, чиг эт-даа тывылбас дээрзин ам билип кагдым, а кымга хээли бээрин база билбес-тир мен». Ындыг чорук кылбазын аңаа бадыткаарын оралдаштым. Сен бодаарыңга-ла шупту хээли берип турар ышкаш, херек кырында ындыг эвес-тир- ниин деп сүмеледим. Хээли берип эгелээш-даа, ону бодуң бүдүрүлгең-биле эки чүве кылыр дээш ынчалганым ол деп агартынар-даа болзуңза, сени бүрүнү-биле кым-даа өршээвес. Оорлар экономиказынга удур бөдүүн хамаатылар дөмей-ле туруп кээр. Тывынгыр-сагынгыр ажыл кылып турар кижилер-биле чүгле шалың ап орарларының аразында амыдыралының сыр аңгы деңнелдери хей-ниитиниң кылыын хайныктырар.

Келзиинде барып ол хоойлу хажыткаңнарны судтаан улус боол чонга көргүзүп кааш, ол кылыкты оожургадырын оралдажырлар эвеспе. Судтаттырганнарның аразынга сен ышкаш, хээли берип чаа эгелеп чоруурлар кирер эвеспе деп, ол таныжымга чугааладым. Аажок хөй акша-төгерик бажы билип турар бузут политиктер болгаш ёзулуг кажарлар база-ла кеземче харысалгазынга оңаашпайн баарлар...

— Мурнувуста эки чүве чок ышкажыл... Ынчаар чүге чедип болур бис?

— Сандараашкынче, бураалче. Эрге-чагыргазы саттынчак күрүне бууравашкызынга таваржыр деп бурун шагда-ла бадыткап турган. Ынчангаш коррупция айтырыгларын, хоойлу-дүрүм хажыдыышкыннарының айтырыгларын экономиктиг реформа ышкаш кылдыр чугулалап көрүп болур бе деп айтырыг тургустунуп келир. Бир эвес чок дээр болза, ол багайдыр.

Амгы үеде тывынгыр-сагынгыр чоруктуң мөзү-шынарының дугайында, оор экономиканың, чажыт аргалар дилээшкиннниң нептерээшкиннериниге шиитпирлиг удур туржуушкун дугайында сагыш салыры кайы хире чугула дээрзи моон илдең-дир. Маңаа кол сөстү — ону каш катап катаптап келдим! — эрге-чагырга, ону тургузуп турар кижилер чугаалаар. Бир эвес бистиң политиктеривис боттары коммерсантылар болбас болза, ниитилелдиң ёзулуг демократчыдылгазы болур деп чүүлдү хамыктың мурнунда бодаар херек. Бистер экономиктиг ажыл-чорудулга кылырын политиктерге хоруур болгаш тывынгыр кижилерин, ыламгыя олар күрүнеден чиигелде дилеп турар үеде хоойлу мурнунга оларның кайызы-даа деӊ эргелиг болур ужурлуун шынгыы хайгаараар ужурлуг бис.

— Татьяна Ивановна, мындыг айтырыг чайгаар тургустунуп келди, ам чаа-ла сөс кырынга чугаалаанынар хоойлу мурнунга деӊ эргелиг чорук дугайында чүге улус депутаты кижи болганыңарда хайгааралга албайн келген силер? Силер Дээди Советке-даа дыңналбас апардыңар, чогум дидим, бот-тускайлаң бодалдарлыг кижи болгай силер.

— Дээди Совет кежигүнү эвес кижи мен, ынчангаш оон ажылынга бадылаар эргелиг киришпейн турар мен. Мындыг чүүлдү чугаалаар херек. РСФСР-ниң Дээди Советиниң Даргазынга Борис Николаевич Ельцинни соңгуп, Министрлер Чөвүлелиниң Даргазынга И. С. Силаевти бадылап турар үеде, Россия девискээринге организастаттынган экономиктиг кем-херек үүлгедиишкиннниң илерээшкини турбаан болдур ийин. Ельцин-даа, Силаев-даа боттарын кайнаар углай бээри ынчан билдиимес турган. Амгы үеде бистиң республикавыста тыптып турар үүлгедиишкиннерни кынамчалыг көөрүмге, Россияның амгы удуртулгазының үезинде оларны үүлгедип турар кижилер шөлээн чурттап турарлардыр. РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының-даа, РСФСР-ниң Дээди Советиниң Даргазының-даа дугайында бодумнуң бодалымны бадыткаарым чугаажок. Борис Николаевичиниң Вадим Туманов-биле ужуражылышкыны менээ шуут чиртим болду, чүге дээрге бузут ажыл кылып турар кижилер ол тывынгыр кооператор деп кымыл деп чүвени эки билир. Ынчаарга кымга бүзүрээрил ам, экономиктиг реформаның кол шимчеликчизи кымыл? Артем Тарасов бе? Вадим Туманов бе? Владимир Ряшенцев бе? Ынчангаш июнь 12-де кым дээш бадылаары менээ шуут хилинчек-тир.

Профессионал экономистер болгаш юристер бо аттарны номчаан дораан чүүже бар чыдарын билип каар. Моон дугайында чугаалаары менээ дыка берге-дир, чүге дээрге бир эвес сайзыраңгай демиллелиг рынок экономиказынга бүзүрээр болгаш ону чедип алырын. РСФСР-ниң улус депутадының бедик адын, шынап-ла, шыны-биле чедип алырын күзээн болганымда, бодуму-даа, чонну-даа мегелеп шыдавас мен.

— Адааныңар тывынгырларга хамаарыштыр хөлүн эртирип тур эвес силер бе? Шынап-ла, оларның аттары биске билдингир болгай.

— Шынап-ла, чүгле дыңналып турар. Оларны көөр арга бисте шагда-ла чок. Ряшенцев Будапештиде «Россия бажыңын», Тарасов — Францияда «Истокту» удуртуп турар. Июнь 12-де эрге-чагырыгга кым келирин манап орарлар. Бир эвес оларда хажыдыышкыннар чок болза чүге ынчаарлар деп...

— Бо бодалдарыңар дээш силерни ырбакчы деп санай бээринден, боттарының ыдыктарын шугумчулээни дээш чамдык демократтарның сеткили хомудай бээринден сезиимес силер бе?

— Айтырыгга айтырыг-биле харыылап көрейн. Мурнунда чүге Горбачевту деткип турган деп мен? Чүге дээрге эрге-чагырганы номенклатуржу дөгээшкиннерден, коррупциядан хостаар кижи ол деп аңаа идегеп турдум. Ынчалза-даа ол ындыг шиитпир чок болган хире. Ынчаң көөрүмге, бистиң амыдыралывыска, бистиң эрге-чагырганың российжи системазынга боттуг демократтыг өскерилгелерни кылып шыдаар удуртукчу Борис Николаевич Ельцин ышкаш апарган чүве. Эрге-чагырганы бюрократчы болгаш бот-боттарын деткишкен кижилерден ол дораан хостаптар боор деп аан. Мен ону шыдаар шаам-биле деткээн мен, мени оралакчым бол деп чалаарга, сеткилим ханызындан чөпшээрештим.

— Ам кандыгыл?

— Байдал өске. Мээн санап турарым ёзугаар алырга, Россияның чазааның чанында чаа экономиктиг кем-херек үүлгедиишкиннин өскүдүптүр болур айыылдыг күштер тургустунуп турар. Аажок озалдыг, кажар кижилер ында деткимче тып алган. Бо бүгү чүүлдүң дугайында Борис Николаевичиге тайылбырлап бээр, кижи бүрүзүнге бүзүрээр чоруктан кичээндирер болдаан мен. Мени билип, мээң дүвүрелимни үлежип турарын ол чугаалаза-даа, ол айыылдыг, озалдыг чүүлдерни чайлатпас кижи болган. Бөлүглешкен үүлгедиглерниң фактылары улам хөй-биле илереттинип, чүрекке дыка аар дээп турган. Чамдыкта кижи харын-даа албаарай бээр.

— Бүзүренчиг болуру-биле чаа чангыс чижектен киирип көрүнерем.

— Силерниң солуңнар май 22-де болду бе, бөлүк кем-херек үүлгедикчилериниң баштыңы Н. Сулейманову тудуп хоругдаанының дугайында бижээн болгай. Чүгле ону парлааны эвес, оон соонда илереттинген чүүлдер мени кайгатты. Совет паспорт безин чок үүлгедикчиге даштыкы паспортту Борис Николаевичиниң бирги оралакчызы Руслан Имранович Хасбулатовтуң дилээ-биле тыпсып берген-дир.

— Ол таварылга боол база чадавас... Республиканың удуртукчуларындан кандыг-даа дилегни улус кылып болгай.

— Ынчаарга мындыг айтырыг тургустунуп келир: Россияның удуртукчуларының чакпазының адаанче кирген үүлгедикчилерниң хөй боол турары база таварылга бе? Элээн каш миллиард совет акшаны (ниитизи түңү 500 миллиард болду бе) иштики-даа, даштыкы-даа авантюристерин дамчыштыр садарын оралдашкан чорукту илереткен дораан-на оларны кымнар деткип турары көстүп келген болгай. Ындыг чүүлдер-биле эптежип болур бе?

— Бузут экономикага, бөлүглежип кем-херек үүлгедир чоруктарга, кара туразында аажылаашкыннарга силерниң удурунарны шагда-ла билир мен. Ынчалза-даа, Татьяна Ивановна, сөөлгү үеде силерниң үнүңер парлалгага-даа, радиога-даа, телевизорга-даа дыңналбас апарган, чүге?

— Мээң бодум өскерилбээним чөп, өскерилбес мен. Байдал өскерли берген-дир ийин, менээ чогумчалыг кылдыр эвес аан. Мындыг айтырыг салып көрген силер бе: чүге бузут экономика бодунуң акша-хөреңгизин массалыг информация чепсектериниче, болгаш коммерция банкыларынче күзелдии-биле киирип турарыл? Чүге дээрге парлалга хөй-ниитиниң санал-оналын башкарып турар, ынчангаш ниитилелге кол турушту олар ээлеп аар дээш, ындыг. Банкылар —акша-хөреңгини шыгжаарының, оор акшазын чажырарының эптиг чери-дир.

Оон алгаш көөрге, бодумнуң төрээн демократтыг парлалгамга безин чүве бижиирим берге апарган дээрзи билдингир ышкажыл. Рынокче шилчилинге белен мен, харын-даа деткиир мен, чүгле бөлүглешкен үүлгедикчилер турбас деп, мээң туружум илереп келген соонда дыка берге апарган. Ол туруш мээң-биле болгаш мээң коллегаларым демократтар, оларның парлалгазының аразында доора чудук апарган. А. И. Солженицынның сөстерин ёзугаар, меге чок чурттап чоруур кижилер чамдыктарынга таарышпас боор чүве-дир ийин.

Ю. НИКОЛАЕВ беседалашкан.

(Июнь 1-де үнген «Советская Россия» солундан).

Республиканың культура амыдыралындан

ДЕЛЕГЕЙ ЧЕРГЕЛИГ ФЕСТИВАЛЬ

Тыва АССР-ниң культура министриниң оралакчызы Надежда Лаврентьевна Верхотурова Тывага июнь 28—30 хүннеринде болуп эртер делегей чергелиг улусчу аас чогаал фестивалының болгаш «Найырал» оюнунуң организастыг комитединиң ээлчеглиг хуралын эрттирген. Аңаа Культура министерствозунуң болгаш чогаадыкчы коллективтерниң удуртукчулары, ажылдакчылары, журналистер киришкен.

Тывага бир-ле дугаар эртер ол улуг байырлалга Моол Арат Республиканың Ховд, Баян-Өлгий, Завхан, Хөвсгөл аймактарындан аалчыларны чалаан. Ол ышкаш эрткен чылын бистиң республикага аалдап чораан Баян-Өлгий аймактың Цэнгел сумузунда чурттап, ажылдап чоруур тываларның «Ак-Хем» аас чогаал ансамбли киржип келириче чалаткан. База бир солун чүве болза Кыдат Улус Республиказында Синьцзян-Уйгур можуда Урумчу хоорайда тываларны чалааны болуп турар. Оон ыңай Красноярск крайның, Хакасияның, Даг-Алтайның болгаш өске-даа черлерниң улусчу аас чогаал ансамбльдеринден ачгыда, республиканың район бүрүзүнден чогаадыкчы коллективтер келир.

Амгы үеде найыралдың ол улуг байырлалынга уткуштур белеткел ажылдары чорупт турар. Кылыр ажылдар-ла хөй. «Хүреш» стадион байырлал шиничилиг шиметтинер. Аңаа «Найырал» деп улусчу оюнуң улуг одаа болур. Культураның болгаш дыштанылганың Гастелло аттыг парыгынга хөй санныг майгыннарга аалчыларның чамдыктары дыштаныл, чурттаар. Оларга «Кызыл» болгаш «Мөңгүлек» аалчылар бажыңнарынга чагырларны киирген.

Делегей чергелиг улусчу аас чогаал фестивалының байырлал хүннеринде партия, совет, хөй-нити организацияларының, чогаадыкчы эвилелдерниң төлээлери-биле «төгерик столду» организастап, ажык чугааны кылыр. Аалчылар болгаш аас чогаал ансамбльдери хоорайның янзы-бүрү клубтарынга, культура бажыңнарынга, театрларга, паркка, шөлдерге уран талантызын бараалгадырлар. Фестиваль тускай бижиттинген сценарий ёзугаар болуп эртер.

ТУРГУЗУКЧУ КОНФЕРЕНЦИЯ

Чоокта чаа РСФСР-ниң Компартиязының рескомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга республиканың районнарының культура килдистерининиң эргелекчилери, культура бажыңнарының директорлары, библиотекалар эргелекчилери, чогаадыкчы эвилелдерниң төлээлери, хөй-нити организацияларының ажылдакчылары чыглып келген. Олар Тываның культура ажылдакчыларының чогаадыкчы эвилелин тургузар конференцияга киржири-биле чедип келгеннери ол.

Республиканың культура ажылдакчыларының чогаадыкчы эвилелиниң сорулгаларының дугайында илеткелди Улусчу чогаадылга төвүнүң килдис эргелекчизи Сергей Баир кылган. Ол ышкаш Тываның культура ажылдакчыларының чогаадыкчы эвилелиниң уставын Алдан-маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң директорунуң оралакчызы Л. М. Салчак чыылганнарга таныштырган.

Амгы үеде, берге үеде культура ажылдакчыларының мурнунда республиканың ажыл-ишчилериниң сагыш-сеткилин культура ажылы-биле байыдар, чогаадыкчы эвилелдер-биле сырый харылзааларны тудар, культура ажылдарының хевирлерин экижидер чугула сорулга салдынган. Ону күүседиринге Тыва АССР-ниң Культура министерствозу-биле чергелештир ажылдаар тускай программалыг организация херек болуп турар. Ындыг чер болза Тываның культура ажылдакчыларының чогаадыкчы эвилели-дир. Ону тургузар херек. Ол ышкаш республиканың культура ажылдакчыларының мурнунда шиитпирлээр ужурлуг ажылдарының, айтырыгларның барык конференцияга санал берген эштер чугаалап, культура ажылдакчыларының республика эвилелин тургузарын деткип турган.

Конференция культура ажылдакчыларының чогаадыкчы эвилелин тургузар-биле сентябрь айда республиканың культура ажылдакчыларының съездизин чыылдырар деп шиитпирни хүлээп алган. Ону эрттирер организастыг комитетти тургускан. Оон даргазынга Сергей Баирни томуйлаан.

«БУЛАННЫГНЫҢ ЭДИСКИЗИ»

Тыва биле Хакасия чүгле ажыл-агый талазы-биле чарыштыг эвес, а культура талазы-биле база быжыг харылзаалыг. Эрткен чылын хөгжүм-шии театрының артистери чаа шиилери-биле хакас улусту өөрткен. Оларның төлээлери биске база каш удаа аалдап келген болгай. Бо чылдың июнь 13—14 хүннеринде Абакан хоорайга хакас улустуң национал байырлалы «Байырам тун» азы ниадым хевирлиг улуг байырлалы болуп эртер.

Өөнүктериниң ол байырлалынга баар эргени Өвүр районуң Культура бажыңының чанында тургустунган «Буланнығның эдискизи» улусчу аас чогаал ансамблинге республиканың Улусчу чогаадылга төвү бээр аргалыг болган. Ол ансамбль республикага болуп эрткен хөөмейжилер фестивалынга, көрүлделерге шаңналдыг черлерни алгаш, лауреат болуп шылгараан.

Бот-тывынгыр артист Герман Кууларның удуртканы ол ансамбль Өвүр районуң ажыл-агыйларын, чурттакчы суурларын барык шупту кезип каапкан. Олар республиканың чамдык районнарынга боттарының уран талантыларын база бараалгадып, чон-биле таныжкан. Тываның сураглыг сыгытчыларының бирээзи «Коммунизмче орук» совхозтуң чылгычызы Валерий Монгуштуң төрүмелинден салымчааның кижи кайгаар. «Буланнығның эдискизи» ансамбльдың күүселделерин Тыва радионуң дамчыдылгаларындан бо-ла дыңнаар бис. Олар Тываның уран чүүлүн төлээлеп, хакас чонга уран талантызын бараалгадыр аас-кежиктиг болган.

ӨӨРҮШКҮНҮҢ ЧАГААЗЫ

Чоокта чаа Кызылда культураның болгаш дыштанылганың Н. Гастелло аттыг паркының Ногаан театрынга республиканың шылрак дээн бот-тывынгыр композиторларының бирээзи, культура ажылының хоочуну Каадыр-оол Бегзиниң 50 харлааның болгаш культура ажылынга 30 чыл болганының байырлал эрттиргени солун болган.

Улуг-Хем районуң Шагаан-Арыг хоорайда уругларның хөгжүм школазының директору Каадыр-оол Бегзиниң өөрүшкүзүн илереткен чагаазы редакцияга келген. Ол ышкаш Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Виктор Тока дирижерлаан Тыва радионуң симфония оркестриниң артистеринге, Светлана Ооржак удурткан уругларның «Өөрүшкү» ансамблинге, Бүгү-россия конкурузунуң дипломантызы, республиканың профтехөөредилге черлерниниң ыры болгаш таңцы ансамблинин Татьяна Балдан удурткан тыва национал хөгжүм оркестринге оон чогаалдарын чылган чонга бедик деңнелге күүседип сурталдааны дээш өөрүп четтиргенин Каадыр-оол Бегзи солун дамчыштыр илереткен.

Сарыг-оол КУУЛАР.

Телевидение ТВ

Понедельник

ИЮНЬ 10

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 «Матпадактың мызы». Тос сериялыг уран-чечен телефильминиң баштайгы көргүзүү. 1-ги сериязы. 10.05 Чаа салгал шилип ап тур. 11.35 Улустуң тоолдары болгаш янзы-бүрү чурттарның притчалары. 11.40 «Контакт». 11.55 Экология дугайында медээлер. 12.15 «Өршээ, бурган, өлгей-даа мен...» Уран-чечен фильм. 13.30 Футбол допчулалы. 14.00 «Аңис» акционер ниитилелдиң концерт-презентациязы. 15.00 «Оглу». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 16.10 «Илья Глазуновтуң Россиязы». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.05 Поэзия минуталары. 17.15 «Эде тургустунуушкун үезиниң политиктиг байдалы». 17.45 Рыноктуң хоойлузун ёзугаар. 18.15 «Чангыс чылдың чангыс хүнү». 18.30 ТМА. 18.45 «Дорт чугаа». 19.50 «Матпадактың мызы». 1-ги сериязы. 21.00 «Үе». 21.40 Футбол допчулалы. 22.10 М. де Фалья. Испан улустуң чеди ыры. 22.25 Соңгулдаларга уткуштур. 23.25 М. Плетнев ырлаар. 00.05 ТМА. 00.25 Фильм-концерт. 01.40 — 02.50 «Матпадактың мызы». 1-ги сериязы.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 Ажылгыр кижиниң эртени. 8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Фильм-шии. 9.45 «Циркиң оттары чырып эгеледи». Уран-чечен телефильм. 11.00 — 12.55 Россия ТВ-зының программазы. 11.00 Телебиржа. 11.30 «К-2 көргүзүп тур». 12.30 «Вертинскийниң сагыныышкын». 12.55 Уругларга фильм. 14.35 Теннис. 15.35 Мультфильм. 15.45 Чиик атлетика. 16.45 — 19.00 Россия ТВ-зының программазы. 17.00 Россияның барымдаалыг экраны. 18.15 Совет хамааты болурундан ойталаан хамаатылар дугайында дамчыдылга. 18.45 Россияның Президентизиниң соңгулдаларынга уткуштур. 19.00 «Азияның үнү». Презентация. 1-ги кезээ. 20.00 Медээлер. 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.30 «Азияның үнү». 2-ги кезээ.

КЫЗЫЛДАН

21.00 «Тыва черде». Медээлер, тайылбыр, интервью. 21.30 Медээлер. 21.35 Чарлалдар, реклама. 21.45 Барымдаалыг фильм.

МОСКВАДАН

22.00 Мастерлер. 23.00 Медээлер. 23.15 Россияның Президентизиниң соңгулдаларынга уткуштур. 00.25 «Кым-даа, чүү-даа уттундурбаан». 01.00 — 02.05 Сут бөмбүгү. ССРЭ чемпионады.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

21.40 Телефильмнер: «Алтай. Чылдың үелери. Ажып эртиишкин».

КЫЗЫЛДАН

22.00 «Тыва-ТВ».

Вторник

ИЮНЬ 11

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.05 «Матпадактың мызы». 2-ги сериязы. 10.15 Фильм.концерт. 11.00 Уругларга дамчыдылга (француз дыл кичээли). 12.00 ТМА. 12.15 «Чугула репортаж». 12.30 «Арга-арыг дугайында тоолдар». Мультфильм. 1-ги, 2-ги сериялары. 13.00 «Улусчу чогаадылга». видеоблок. 15.00 Сонуургактарга. «Авто». 15.15 «Оглу». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 2-ги сериязы. 16.25 «Вахтонниктер». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.45 Харылзаа-шуудлган. 17.15 «Нельсон Мандела: хосталгаже чиик орук чок». 17.50 РСФСР-ниң Президентизиниң албан-дужаалынга кандидаттар-биле телемаргылдааныышкынар. 18.30 ТМА. 19.50 «Матпадактың мызы». 2-ги сериязы. 21.00 «Үе». 21.40 «Тагильден тывыш». Телефильм. 22.50 Эфирде музыка. 23.50 «Россия шилип алышкынның мурнунда: кордакчылар чүнү аазап турарыл?». 01.00 ТМА. 01.20 Музыкалыг телешоу. 02.55 — 04.05 «Матпадактың мызы». 2-ги сериязы.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 «Эрудиттерге сула шимчээшкин». 9.05 Эстрада концерти. 9.35 Мультфильм. 10.15 «Соңгу чүктен душтук». Уран-чечен телефильм. 11.30 — 13.30 Россия ТВ-зының программазы. 12.30 Кинорежиссёр С. Мамиловтуң дугайында дамчыдылга. 13.30 Уругларга фильм. 14.35 «Силерге, хоочуннар...» 5-ки фильм. 15.30 — 16.00 Ритмниг гимнастика.

* * *

17.15—19.00 Россия ТВ-зының программазы. 18.15 «Бүгү-ле үежилер — кижилер бис». 19.00 Соңгулдалар бүдүүзүнде: Гавриил Попов — Анатолий Собчак. 20.00 Медээлер. 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.30 «Спорт». Хостуг хүреш талазы-биле «Азия төвү» шаңнал дээш Бүгү-эвилел маргылдаазындан репортаж. 21.00 «Үе». 21.10 Информастыг программа.

МОСКВАДАН

21.40 ССРЭ-ниң Дээди Советиниң сессиязында. 23.00—00.35 Россия ТВ-зының программазы. 22.40 «Сиген кезиишкини». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 23.00 Медээлер. 23.15 — 00.40 Криминалдыг канал. «Миллионну бээр-даа болза, чүнү-даа албас сен». (Франция).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

20.30 Ритмниг гимнастика. 21.00 «Үе».

Среда

ИЮНЬ 12

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.05 «Матпадактың мызы». 3-кү сериязы. 10.15 «Болуушкунунуң болган чери — Лешкин Луг». 10.55 «Эткир үнүг Россия». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 12.00 ТМА. 12.15 «Эткир үнүг Россия». 2-ги сериязы. 13.30 Мультфильм. 13.40 Делегей улустарының чогаадылгазы. 14.10 Сталинград тулчуушкунунуң төөгүзүнүң шоолуг билдинмес арынының дугайында. 15.00 Мультфильм. 15.20 «Күзелдерниң күүсеттинери». 16.50 «Хары угда чүү-даа бүтпес». Уран-чечен фильм. 18.05 Мөзү-шынарның болгаш культураның катап тургустунарының дугайында 19.20 Концерт. 19.50 «Матпадактың мызы». 3-кү сериязы. 21.00 «Үе». 21.40 «Болчукчу Седов». Уран-чечен фильм. 22.30 — 23.40 Техчапсар. 23.40 Кинопанорама. 01.10 «Оперетта, оппереттa». «Ынакшыл болгаш фантазия». 02.10 — 03.20 «Матпадактың мызы». 3-кү сериязы.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 А. Караманов — «Тиилелгениң шүлүглели». 8.55 Барымдаалыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 9.25 Фильм-шии. 10.35 «Адам Смиттиң акша-хөреңгизи». 11.10. Мультфильм. 11.30—13.20 Россия ТВ-зының программазы. 11.45 Телеочерк. 12.45 Концерт. 13.10 Телефильм. 13.20 Телешии. 14.35 Ада-чурттуң Улуг дайынының үезиниң ырлары. 15.10 Барымдаалыг фильм. 15.40 Уругларга фильм. 16.55 Л. Бетховен. № 1 симфония. 17.25—19.35 Россия ТВ-зының программазы. 17.25 Медээлер. 17.30 «Чурукчу болгаш бүлүргей үе». 18.15 М. Розовский театрда музыкалыг капустник. 19.20 Россияның парламент медээчизи. 19.45 «Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.00 ССРЭ-ниң Дээди Советиниң сессиязында. 21.00 Үе. 21.40 Ачызуза көргүзериниң кежээзи. 23.40—01.00 «Баштайгы ынакшыл». Уран-чечен фильм.

Четверг

ИЮНЬ 13

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 «Матпадактың мызы». 4-кү сериязы. 10.05 «Орон хөлде». Фильмниң баштайгы көргүзүү. 10.25 Хореографтыг миниатюралар. 11.00 Уругларга дамчыдылга (англи дыл кичээли). 12.00 ТМА. 12.15 ИХМ-ниң медээлери. 12.30 «Болчукчу Седов». Уран-чечен фильм. 13.15 Чемпионнар-биле кады. 13.30 Кинопанорама. 15.00 Персоналдыг компьютерлер. 15.15 «Ынакшылдың тывар». Уран-чечен телефильм. 16.20 Сонуургактарга. «Холун эккел, өннүк». 16.35 Музыка шыгжамыры. 17.15 Мультфильм. 17.25 Уругларга фильм. 18.30 ТМА. 18.45 «...Он алды харлыгларга чедир болгаш оон-даа улугларга». 19.25 «Дипломатчы эвес беседалар». 19.55 «Матпадактың мызы». 4-кү сериязы. 21.00 «Үе». 21.40 Ажылгыр чарылгачы. 21.55 Ада-чурттуң Улуг дайынының эгелээниниң 50 чылынга. 22.55 Музыка фестивалы. 23.50 «Пиндемлек-биле». Чапсарда — ТМА. 01.35 Фильм-концерт. 02.40—03.50 Матпадактың мызы». 4-кү сериязы.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.30 Телебиржа. 8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Концерт. 8.45 Мультфильмнер (Венгрия). 9.15 «Дашта чечектер...» 10.15 «Чайын бүрү дужуушкуну». Уран-чечен телефильм. 11.30—13.30 Россия ТВ-зының программазы. 12.25 Театр династиязы. 13.30 Уругларга фильм. 14.35—15.05 Ритмниг гимнастика.

* * *

17.00—18.00 Россия ТВ-зының программазы.

КЫЗЫЛДАН

18.00 Концерт. 18.35 «Тыва черде». Медээлер, тайылбыр, интервью. 19.05 Барымдаалыг фильм. 19.15 «Экивенер». 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 Медээлер. 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.30 ССРЭ улустарының чайгы 10 спартакиадазы. Эштиишкин. 21.00 Үе. 21.40 Е. Шаврина ырлаар. 22.05—23.15 Россия ТВ-зының программазы. 23.00 Медээлер. 23.15—00.40 «Орай ужуражышкын». Уран-чечен телефильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 «Ажык чугаа». 19.00 Делегей [illegible] тулгуур. 19.30—20.00 Ритмниг гимнастика.

Пятница

ИЮНЬ 14

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.05 «Матпадактың мызы». 5-ки сериязы. 10.10 Уругларның музыка клуву. 10.55 Мультфильм. 11.15 «...Он алды харлыгларга чедир болгаш оон-даа улугларга». 12.00 ТМА. 12.15 «Хары угда чүү-даа бүтпес». Уран-чечен фильм. 13.30 Эфирде — музыка. 14.00 Ада-чурттуң Улуг дайынының эгелээниниң 50 чылынга. 15.00 Мультфильм. 15.15 Уругларга фильм. 15.40 Сонуургактарга. «Бажың комитеди». 15.55 Авам, ачам база мен. 16.25 «Силерге, хоочуннарга...» 17.45 Политиктиг диалогтар. 18.30 ТМА. 18.45 Мультфильм. 19.10 Телеочерк. 19.50 «Матпадактың мызы». 5-ки сериязы. 21.00 Үе. 21.40 ИХМ-ниң медээлери. 21.55 «ВиД». Төнгениниң соонда — ТМА. 01.10 Даштыкыда орус улустуң культуразы. 02.00 — 03.15 «Матпадактың мызы». 5-ки сериязы.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 Ажылгыр кижиниң эртени. 8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 Мультфильм. 8.30 «Силерге, хоочуннар...» 9.15 «Дириг планета». Он ийи сериялыг барымдаалыг фильм. 2-ги сериязы. 10.10 «Орай ужуражышкын». Уран-чечен телефильм. 11.30—13.30 Россия ТВ-зының программазы. 12.45 «Номери чеди өрт. Ажыл чоктар-биле канчаарыл?» 13.30—14.35 Уругларга фильм.

* * *

17.00—20.15 Россия ТВ-зының программазы.

КЫЗЫЛДАН

18.20 Айтырыглар болгаш харыылар. 18.40 Медээлер. 18.50 Медээлер. 18.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.00 «СЭКП-те чарылдырыышкын боол болур бе?» 19.45 Россия парламентизиниң медээчизи. 20.00 Медээлер. 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!», 20.30 ССРЭ улустарының чайгы 10 спартакиадазы. Эштиишкин.

КЫЗЫЛДАН

21.00 «Чодураалар чечектелип турда...» 21.30 Барымдаалыг фильм.

МОСКВАДАН

21.45 «Персоналдыг компьютерлер». 22.00—00.00 Россия ТВ-зының программазы. 23.00 Медээлер. 23.15 Уран-чечен публицистиг программаның уламчызы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.20 Орта билдиимес Россия. 18.50—19.00 Барымдаалыг фильм.

Суббота

ИЮНЬ 15

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «Ыры-хөгжүм чаңгыланган бачым үе». 6.55 Мультфильмнер. 7.30 Ритмниг гимнастика. 8.00 Эртенги хөглүг программа. 8.30 ТМА. 8.45 Фильм-шии. 11.00 Эртенги сылдыс». 12.00 Мультфильмнер. 12.30 Телефильм. 13.00 «Силерге, хоочуннар...» 13.45 «Марафон-15». 15.00 ТМА. 15.15 «Бистиң хоорайывыстан келген оол. Уран-чечен фильм. 16.40 «Чер — бистиң ниити өргээвис». Фотоконкурс. 16.45 Г. Милляр. «Ангажемент». 17.35 Хөй сериялыг мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 3-кү сериязы. 18.00 Делегей панорамазы. 18.45 Телерадиоконкурстуң дипломантызы ырлаар. 18.55 «Хуанита ля Ларга». Уран-чечен телефильм. 21.00 Үе. 21.40 Б. Рубашкин. «Бо ужуражышкынны 20 чыл манап келдим». 23.30 Концерт. 00.30—02.40 «Хуанита ля Лярга». Уран-чечен телефильм.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Бүзүреңчиг-даа бол — кайгамчыктыг. 9.00 Мультфильмнер. 9.30 Делгелге. 10.10 Мультфильмнер. 10.15 Спортту бүгүдеге. 10.30 Волейбол. 11.30 Россия ТВ-зының программазы. 13.30 «Дем каттыжылгазы». видеоканал. 16.00 «Кадыкшыл». 16.30 Булактар. 17.00—18.45 Россия ТВ-зының программазы. 18.15 «Өске уран чүүл». 1-ги дамчыдылга. 18.45 Телефильм. 19.00 ССРЭ-ниң Дээди Советиниң сессиязында. 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.30 «Кожамыктап бадырыптаал...» 21.00 Үе. 21.40 Мультфильм. 22.00—23.15 Россия ТВ-зының программазы. 23.00 Медээлер. 23.15—00.30 «Кежээ боор-ла, дойлуп үнер». Уран-чечен телефильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
КЫЗЫЛДАН

12.00—17.00 «Тыва-ТВ».

Воскресенье

ИЮНЬ 16

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 «Музыкадан дыңнаалы». 7.00 Эртенги сылдыс. 8.00 «С» формула». 8.30 Медээлер. 8.45 «Спортлото» тиражы. 9.00 «Эртен эрте». 10.00 «Ада-чуртка бараан болуушкун». 11.00 Эртенги хөглүг программа. 11.30 «Аян-чоруукчуларның клуву». 13.00 «Музыка киоскизи». 13.30 «Орук баштаа». 14.00 «Ынакшылга бүзүрээр мен». Уран-чечен фильм. 15.20 ТМА. 15.35 «Көдээден дамчыдылга». 16.35 «Уолт Дисней көргүзүп тур...» 17.25 Улустуң тоолдары болгаш янзы-бүрү чурттарның притчалары. 17.30 Медицина ажылдакчызының хүнүнге. «Кадыкшыл». 18.30 «Царкке бүгүде ынак». 18.50 Поэзия минуталары. 19.00 Р. Шуман. «Арабескилер». 19.10 Өг-бүле экраны. «Шут». Уран-чечен фильм. 21.00 Үе. 21.40 «Чүү, каяа, кажан?» 22.40 Цыган ансамбль. 22.55 Хронограф. 23.10 «Америк киноның ырлары-биле». 23.50 Фильм-концерт. 00.40 Волейбол. 01.40—04.15 Латын-америк бал таңцыларының талазы-биле Европа чемпионады.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Зарядкаже, чыскаалыңар! 8.15 Мультфильмнер. 8.45 ССРЭ улустарының чайгы 10 спартакиадазы. Эштиишкин. 9.15 «НЛО: чарлаттынмаан аян-чорук». 11-ги дамчыдылга. 10.15 Баскетбол талазы-биле АКШ-тың чемпионады. 11.15—13.30 Россия ТВ-зының программазы. Канаданың духоборлары-биле ужуражышкын. 13.15 Россияның парламент медээчизи. 13.30 «Дем каттыжылга» видеоканал. 16.00 «Өг-бүле» телепрограмма. 17.00—18.45 Россия ТВ-зының программазы. 17.50 Телефильм. 18.15 Өске уран чүүл. 2-ги дамчыдылга. 18.45 Автор телевидениези. 1-ги кезээ. 19.45 «Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.00 Медээлер. 20.15 Автор телевидениези. 2-ги кезээ. 21.00 Үе. 21.40 Фольклор триозу. 22.00—23.45 Россия ТВ-зының программазы. 22.40 «Рококо стилинде фантазия. Мстислав Растропович». 23.00 Медээлер. 23.15—00.20 Режиссер Ю. Лединниң фильмнери.

ХҮНДҮЛҮГ НОМЧУКЧУЛАР!

Винница хоорайда «Меркурий» деп кадыкшылгаңың эмнелге төвүнүң кол специализи, психотерапевт эмчи Игорь Леонидович Лукьянович дараазында аарыгларга удур эмнелге-кадыкшылга сеансыларын чорудар: невроз, аллергия, энурез, хан дамырларының алгыышкыны, тыныштаар аарыг, хан-дамыр, чүрек аарыглары болгаш оон даа өске. Гипнозтуң угаадып бүзүредириниң дузазы-биле психотерапевтиг салдар четирериниң методун ажыглавышаан, эмнээшкиннерни ол кылыр. Хөлүн эртир семириишкинден кадыкшыдып эмнээринге тускай методту ажыглаар.

Эмнедирин күзээннерниң дараазында адрес ёзугаар келиринче чалап тур бис: Кызыл хоорай, Политиктиг чырыдыышкын бажыңы. Сеансылыг эмнээшкиннер 1991 чылдың июнь 13,14,15,16 хүннеринде болур. Июнь 13, 14-те 19 шак турда, июнь 15, 16-да — 18 шакта болур.

Эмчиге кирериниң билеттерин Политиктиг чырыдыышкын бажыңында садып турар

Шүлүк кыдыраажындан

МЭЭҢ БАЙЫМ

Чон деп чүл ол? Харыылаайн:
Чоогумда кожам ол-дур.
Ада-өгбем, ажы-төлүм,
Азарганчыг чуржуларым,
Ханым тудуш төрелдерим,
Катааттарым, кудаларым,
Шаңнарым, даайларым.
Чаавааларым, күүйлерим,
Честелерим, бажаларым,
Чээннерим, акы-угбам,
Кады чаржып өзүп келген
Хайыралыг чаңгыс классчым.
Эртем-биле чүглеп каггаи
Эде сургаан башкыларым,
Орук ара солчуп эртер
Орта билбес чорумал-даа
Өртемчейде мандып өскен
Өртээ турбас байым ол-дур.
Хөглүг, баштак, деткимчелиг
Көвей чонум «хөйлеңим» ол.
Уран-шевер, дарган, мерген,
Улус чонум «чоорганым».
Дылы чиңиг, дыыжы дыйзыг
Тыва чонум — чоргааралым.
Тайып ужуп батканнын-даа
Даянгыыжы чону болур.
Аллар-атка четкенни-даа
Арат чону көдүрүп каар.
Эктин ашкан эттен артык
Эртинем ол — төрээн чонум.
Чогумчалыг үүле кылып
Чонум өртүр — аксым-кежии.

Даш ДҮЛҮШ.

БАРААН ЧОКТА

Делгиирлери куруг калган магазинниң
Садыгжызы кылыр чүве тыппаанындан
Дензизинни артын орта чедип келгеш,
Самбыныңга салааларын дегзип каап тур...
Хереглекчи, келген чоннуң хөй-ле кезии
Херээженнер... Ыытташпас... Айтырыг чок...
Алыр чүве чогун биле, көре тургаш,
Аас човаа кылганының ажыы чүү деп...
Алыр бараан бар-даа болган дижик, харын
Аартаан өртек хөөннерни хөмүрерткен...
Акша хавын ээзи кижи, долу-даа бол,
Ажыда соп ындыг белен кайын диттир...
Садып саарар барааны чок садыгжы оон,
Сагышсырап, човаанындан улуг тынды
Эвеген чаш, эмер төлдүг ава кижи
Эмиг суду читкенде-ле ындыг боор ийин.

Виктор САГААН-ООЛ.

Украинадан чагаа

ЛЕСИ УКРАИНКА АТТЫГ

Май төнчүзүнүң сөөлгү почтазы-биле Украинадан чагаа келген. Ол чагаа-биле кады Донецкиниң область солунунуң бир номерин база кожуп каан. Чүнүң дугайын ында чугаалап турар деп бодаар силер, че?

Хертек Биче-оолдуң алы Украина туржук, оон дашкаардаа элээн нептеренгей апарган. Ол алыс боду тыва чурттуг кижи-дир. Кадайы Любовь Пономаренко-биле кады бо черде шагда-ла чурттай берген. Олар хөгжүм ансамблин тургузуп алганнар, ам барык 30 чыл чыгыы ол ансамбль алдаржып турар. Үжек чыл мурнунда ол ансамбльге украин шүлүкчү Леси Украинканың адын тывыскан.

Пономаренко-Хертектер Донецк областың Макеевка хоорайда культура фронтузунга өг-бүле династиязын тургусканнар. Оларның уруу Александра Культура бажыңын удуртуп турар, уруунуң оглу культура училищезинде, оларның кенни — театр коллективин удуртуп турар.

Бо үстүнде чогаадыкчы коллектив республиканың Культура министерствозунуң хүндүлел бижии-биле шаңнатkан. Коллектив, шынап-ла, ат-алдарлыг: удуртукчуларының билиг-мергежили бедик, чоннуң сонуургалын чедип алган, аңгы-аңгы мергежилдиг кижилери ында кирип турар. Шупту 40 кижи составтыг ансамбль байырлалдарга бо-ла оюн көргүзер.

Биче-оол Хертек дыка хөй музыка херекселдеринге чаажаан-даа, ансамбль-биле-даа ойнаар. Ол болуну кадайы-биле бүгү күжүн салып турган, чон ортузунга музыка культуразын пропагандалап турар. Бо өг-бүлениң дугайын солуннарга бижип, радиога, телевидениеге чугаалап, көргүзүп келген. Ынчангаш мен Хертектиң чаңгыс чер чурттуглары оон адын база катап сактып келзиннер дээш бо материалды чорудуп ор мен. Ол өг-бүле-биле бижиг харылзаалыг кижи мен.

Павел ДУБИНКА,
Мариуполь хоорай,
Украин ССР.

УРЖУКТУГ ЧАГАА

Новелла

Салчак Дагаажыктың чурттап орар девискээриниң кырынга хенертен диргелип келген кара булут суггур, ак чаъсты өршээл чогу-биле саарыпса-даа, четчи берген оът-сигенни, чечек-чимисти мөндүннешкен шалыңнардан адырып аар — хүлүмзүрүг шаңнаар хүн ам-даа булуттарны оя бакылап келбээн.

Дагаажыктың кадайы, школада ажыл-агый эргелекчизи Дая-Каттың кылыы хүнзедир чөзулбаан. Хамыкты хайтаткан кижи суурнуң почтачызы, шаанда Дагаажык шеригден келирге, туралап шаг болган Эремаа чүве-дир. Ону Дагаажык шеригде таныжып бар болгай, чаңгыс кезекке турдувус, келир чылын мынчан күжүр эр сээң куспаанда деп бил деп, бодундан ырадырга-даа, «даартагы чагдан бөгүн өкпе дээре» дижир болгай дээш, чылыг куспаан дөгексээр кыс болган. Ынчалза-даа чаңгыс чер-чурттуг, чаңгыс кезекке хүлээлге эрттирип турган эжиниң душтуу-биле холбажы бээринден Дагаажык ызырты ойталап каапкан. Хүн чаңгыс эвес, а ийис болгай, кижи арын-нүүрлүг, шынчы чорза, кедилиг дээрзин ол шээжи-биле билир одуруглары ышкаш катаптап чоруп турган.

Удаваанда ол суурга шеригден чаа халашкан Дөрбет-оол дээр кайгалзымаар эр көстүп кээрге, Эремааның чүрээ олче орук изей берген. Ам-даа Дөрбет-оол-биле кады чурттап, ажы-төлү өзүп, эдек баскан хирезинде. Эремаа Дагаажыкты көрген санында-ла, чүрээнде эрги «балыы» саргып келир хевээр. Ынчангаш Дагаажыктың ажылдап турары почта салбырынче адрестеп бижээн чагааны кара өжегээр ооң калайынга аппарып бергеш, чалбыраашты хөрлээни кывысканы-даа ол.

Дая-Кат ээн өрээлге барык-ла алгырып турган. «Мынча чээрби хире чыл дургузунда Дагаажык-биле чурттап келгеш, мындыг кузум дег, кара сагыштыг кижи деп черле билбейн чорааным аргажок. Көк дээр кырымга дүшсүн! Билбээн мен! Оолдуг чораан аза-дыр! Сурастап алган. Оозунуң чагаазы бо-дур. Артында чүү дээн-дир: «Мен шеригже хаптар деп бардым. Ужурашкыже, ачай. Мени үдеп ыяап-ла келир, сен. Оглуң Мөңгежик».

А бодунуң уруг-дарыг эргелелип, чассыдар салымчаан чок болганын Дагаажыкче чая каaптарга, ооң эш-өөрү чамдыкта эжиниң ажы-төл чок чурттаалгазынга, шынап-ла, Дагаажык буруулуг кылдыр санап каар чораан-нар. Ынчалза-даа ам чүл бо! Үре-салгал чок диргкен эр канчап оолдуг апарды?

Дая-Каттың бодалынга мындыг айтырыглар кызаш дижирге, чалыы шаамда хей-ле «Алдын-Доос» деп чараш шола ат эдилеп чораан-дыр мен деп, боданы бээр мен.

Бодалдарга алыскан Дая-Кат кожазы, хоочун башкы Долбаш Төмүровнаның кирип келгенин орта эскербээн.

— Ирейиңер кай барганы ол. Дая? — деп, Төмүровна ээлдек чаңы-биле айтырган.

— Кижи ирейи боор харын кайдал ооң! Арын-нүүр чок аскыр-дагаа-биле кады чурттап чораан болдум, угбай. Ах, салымымны көрем...

— Бо канчап бардың? Чүү болду? Таптыг чугаалажыылы. Арын-шырайың черле дүгдүе берген болду харын — деп, Төмүровна сөс эрээн.

Дая-Кат дем чаа сиринейнин турган, номчуп алган чагаажыгажын Төмүровнаже сунгаш:

— Кижиниң шокары — иштинде дээрзин ам-на билдим, Төмүровна — дээш, соңга өттүр аяскалак дээр хиндиинче көре берген.

Чагааның одуруг бүрүзүн оваарымчалыг номчааш, чолдайты таарткаш, дыдырап-тып алган чажын солагай холу-биле эптиг сүйбааш, чугаалаанган.

— Кижи кайгаар, хорадаар хире чүве-даа чок чагаа-дыр, дуңмам. Таптыг сайгарып көөр болза, шын кылып турар оол-дур. «Кижи адалыг, куш уялыг» болза эки болгай. Мен-даа өске кижиден төрүттүнген турган болзумза, төрээн адамны чер кыдыындан-даа тып алыр мен.

— Черле харын чогаал-чагаал бижиир кижи мен дээш, «Карам кыс», «Эрге-карам», «Эриг баарлыым», «Эңгиске дег чаактарлыг» дээш-ле чорун бээр чүве. Ол куруяан эргеледип чорааны ол-дур. Ол мындыг болганда дээш Дая-Кат тура халааш, шкаф кырынга чыткан дартагар саазын папканы чалбыраашты отче, үзе-чаза соккулавышаан, киир октапкан... Боду келгеш чыып чоран ынакшылыың хүлүн көргей аан дээш, караактарындан шуужуп келген дамдыжыгаштарны платьезиниң чеңи-биле чодуп турган...

— Чүнү өрттедиптиң? Дагаажык радиоорганизатор ышкажыгай. Херектиг документилер узуткап каан болдуң, уруг. Мен-не херечи болбас мен — дээш, Төмүровна олурган сандайындан туруп келген.

— Чок. Документилер эвес-тир. Кадайын мактап бижип каан шүлүктери-дир. Тускай ноом кылдыр үне бээрге сеңээ белек-селек шыырак деп бил — деп, мени бо-ла көгүткен олурар чүве. Ол-дур. Таптыг-дыр бе? Ам оозунга шыырак белектерден сукуп турар ыйнаан — дээш, Дая-Кат Төмүровнадан бир-ле чүве айтырар дээнзиг, ооң чанынга келген.

— А Дагаажык кай барганы ол? — деп, Төмүровна аяар айтырган.

— Кызыл чоктай берген. Ийи хонду. Командировкага сыдлап алгаш, оглун шеригже үдеп, оолдуң авазы-биле бажын силгип турлар ыйнаан... Кежээки автобус-биле бөгүн ап чедер ыйнаан ол — дээш, Дая-Кат дызырады хып чыткан печкаже бир янзы көрген...

Ийи херээжен кижиниң ижин-кара чок чугаазы кежээки дээрге сылдыстар зайледир чүгүрүшкүжеге чедир уламчылаан.

Амыдыралга дуржулгалыг, алды ажы-төлдү бут кырынга тургузуп каан не — Төмүровна Дая-Каттың бодавайн чораан чүүлдерин ооң мээзинге киир сурган каан.

Дагаажык келирге, ындыг-мындыг чүве чугаалавас, чүгле стол кырынга чагаа чыдар. Ону номчааш, артканын боду өчүзүн дижип дугурушканнар.

Орук-суур автобус үрелгеш, Дагаажык бажыңынга дыка орайтап келген. Кадайы эжикти ажыдып бергеш, катап-ла чоорган адаанче караш дээн.

— Маңаа база шыырак чаъс чагган-дыр. Бажың дамдылаваады бе? — деп кадайындан чугаа эрээрге, оозу шуглак иштинде багайтыр «чок» — дээн.

Дагаажык шай чылдып ижип алгаш, шүлүктериң ном үндүрер черниң ажылдакчылары дарыың чорудувут дээнин сактып келгеш, шкаф кырынче көөрге, папказы көзүлбээн.

Таакпы тыртып алыр дээш, даштың текпе кырынга олуруп алгаш, ол чокта бажынга бир-ле чүве боол турганын даап билип олурган.

Дая-Кат-даа ыыт-шимээн чок. Чогаалдарлыг папказы-даа чок. Че, хүн ийис болгай. Бир-ле чүве болган-на-дыр. Амыдыралга чүү турбас боор. Мен канчап улуг оглумну шеригже үдепкеш, ооң авазы-биле эрткен-баргаларывысты хөөрежип кагдывыс... Ойт. Оглум чагаа бижээн мен деп турду чоп. Мээң чогум ажыглап Эремаа ол чагааны Дая-Катка эккеп берген боол чадавас-тыр... Черле бирээ болганы илдең-дир. Адар даң адып кээр, амыдырал уланчылыг — дээш, Дагаажык эжини ажыдыптарга, чедишкен ай ону бажыңче киир үдеп каан.

Монгуш ДОРЖУ.

Шоодуглар

Артист

Ресторанга келген кижи чагыг кииргeн.

— Меңээ кайызы-даа чүс бежен грамм араганы чаңгыс стаканга эккеп берип көрүңер, аа.

— Ол болдунмас.

— Че ындыг-дыр, ийи аңгы эккелиңер.

Официант херээжен чагыгны эккелген. Хамык улус көрүп турда-ла, демги кижи ийи стаканда эккелген араганы чаңгызынга кудуп каан.

— Езулуг артист-тир силер але? — деп, официант кайгап чугаалаан.

— Чок, мен БХСС-тен келгек кижи мен — дээш протокол доллуруп кирипкен.

К. ЛУРЬЕ.

Үе-биле деңге

«Кежээки Фанфарск» солуннуң бадыткап турары-биле алырга... дүүн чаа-ла сымыранчып турган чүүлдеривисти ам дыңналдыр чугаалап турар апарган бис. Даарта алгырып чугаалаар чүүлдеривисти сымыранчып эгелезиввисе эки деп, солун номчукчуларын кыйгырып турар.

Археологтарның кичээнгейинге

Липуйск хоорайның № 8 тудуг-монтаж эргелелиниң дыңнадып турары болза, макарон фабриказының тудуун дооскан соонда ovaалаңып калган материалдар база дериилгелер артынчызын ажыктыг казымалдар деп санаар.

Ю. БЕЛЯЧЕВ.

Чарлал

«Күчүтен» клубка кээп кичээлдеңер. Чартык чыл хире-ле кичээлдезиңерзе, эң бужыг туйбуларны бажыңар-биле бүзүнтар аппар силер.

* * *

Райком хагдынган. Шупту улус тускай магазинче чорупкан.

Эрге-хоойлу реформазы

Футбол эвилелиниң ажылдакчылары эрге-хоойлулуг күрүне тургузар дээш бурунгаар базымны кылганнар. Кол судьяның база кыдыкы судьяларның орнунга бүдүн бригада ажылдаар. Оон составында судья, прокурор, болчукчу кирип турар. Прокурорнуң эдискизи эткен соонда, шиидериниң дугайында айтырыгны доп-дораан шиитпирлээрде, болчукчу киржир ужурлуг.

Александр КАТАЕВ.

ТВ

ИЮНЬ 8
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 Эвээш санныг улустарның аас чогаал коллективтериниң концерти. 6.50 «Тывыштар бюрозу». Мультфильм. 1-ги фильм. 7.30 Ритмниг гимнастика. 8.00 Эртенги программа. 8.30 Бистиң садывыс. 9.00 ТМА. 9.15 Саналга точказы. Бүдүрүлге ээзи болгаш бизнес. 9.45 «Валентин биле Валентина». Режиссёр Г. Натансонпун фильмнери. 11.15 Эртенги сылдыс. 12.15 «Доктаап көр, кыска үе». 12.45 В. Писарев таныштаар. 13.45 Телекөвүрүг «Москва — Лондон». 15.00. ТМА. 15.15 «Бурда моден» сүмелеп тур...» 15.45 «Кым дээрге кымыл» РСФСР-ниң Президентизи албан-дужаалга кандидаттарны сүмелеп тур бис. 16.45 «Хадия». Телефильм. 17.45 «Майяның арызы». 2-ги сериязы. Хөй сериалыг мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 18.10 Делегей панорамазы. 18.55 ТТ экранынга бир дугаар. «Оно». Уран-чечен фильм. 21.00 «Үе». 21.45 «Операция «Петросян». Евгений Петросянның чогаадыкчы портреди. 23.45—01.45 Музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.30 Орус чугаа. 8.15 Шуптувуска спорт. 9.00 «Нижегород элегиязы». 9.30 «Хөглүг адыгжыгаштар». Шии. 10.25 «Юбилей-биле байыр чедирдивис». М. Горький аттыг киностудияның юбилейинге Кино бажыңынга концерт-көргүзүг. 11.30 Видеоканал «Кадар он бир». 13.30 Видеоканал «Кады ажылдажылга». 16.00 —18.00 Россияның ТВ программазы. 16.00 Док. фильм. 16.50 Телетеатр. Режиссёр Л. Трушкинниң шиилери («Вишня сады», «Ында-ла, мында-ла»). 17.45 Россияның Президентизиниң соңгулдаларынга. 18.00 Режиссёр Ю. Ледининиң фильмнери. «Ак адыг». 18.55 Коллаж. 19.00 Теннис. Францияның ажык чемпионады. 20.00 Медээлер. 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.30 «Частыы хүнү». С. Туликовтуң лириктиг ырлары. 21.00. Үе. 21.45 Камерлиг оркестр концерти. 22.00 «Салгал». Телефильм. 22.30—00.30 Россияның ТВ программазы. 22.30. Медээлер. 22.45 Криминалдыг канал. Уран-чечен фильм 00.30—01.00 Суг полу. ССРЭ чемпионады. Суперфинал. ЦСК ВМФ—«Динамо» (Москва).

КЫЗЫЛДАН

12.00—17.00 «Тыва-ТВ» коммертелекомпания программазы.

КИНО

ИЮНЬ 8-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Десять лет без права переписки» (Мосфильм, 16 харга чедир) 9.40, 11.50, 14.10, 16.30, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Золотой ключик» 9.00, «Приключения на маленьких островах» 10.30, «Приключения Али-Бабы и 40 разбойников» (2 сериялыг) 12.00, «Студенческие каникулы» 14.40, 16.40, 18.40, 20.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Герой Хиралал» (2 сериялыг) 14.00, 16.40, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Собственными стараниями» (2 сериялыг) 14.00, 16.40, 19.20 шактарда.

ИЮНЬ 9-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Десять лет без права переписки» 9.40, 11.50, 14.10, 16.30, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Доктор Айболит» 9.00, «Операция «Скрипичный футляр» 10.50, «Приключения Али-Бабы и 40 разбойников» (2 сериялыг) 12.30, «Студенческие каникулы» 15.10, 17.10, 19.10 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Пропал друг» 12.00, «Герой Хиралал» (2 сериялыг) 14.00, 16.40, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Неразлучная пятерка» 10.00, «Короткий фильм об убийстве» 11.40, «Собственными стараниями» (2 сериялыг) 13.40, 16.20, 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: Киночыыңды 13.00, «Смерть в кино» 15.00, 16.40, 18.20 шактарда.

ИЮНЬ 10-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Десять лет без права переписки» (Мосфильм, 16 харга чедир) 9.40, 11.50, 14.10, 16.30, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Экспедиция» 9.00, 12.20, «15-летний капитан» 10.30, 13.50, «Студенческие каникулы» 15.40, 17.40, 19.40 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Пегий пес, бегущий краем моря» (2 сериялыг) 14.00, 16.40, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Герой Хиралал» 14.00, 16.40, 19.20, шактарда.

АРААТАННАР ЧУГААЗЫ

Тоол аяны-биле

Бир кыжын чыккылама соок эртен шыргай ортулук кыдыынга бөрү биле дилги ийи ужуражып кээп-тир. Амыр-менди солушканының соонда, чугаа чоорту амыдырал-чурттталгаже шилчий берген. Бөрү тургаш:

— Сөөлгү үеде амыдырап-чурттаары хүн келген тудум бергедеп орарын сен эскерер-дир сен бе, Дилгижек? — деп айтырган.

Дилги карактарын ыңай-бээр сыгдыыныдыр көргүлээш:

— Ол-даа шын, шын. Биеэги ышкаш бистиң оруувуска тектүп чыдар мал-маган сеги-даа чок-тур. Кижилерниң угаан-сегээниниң улгатканы ындыг ийикпе, азы ужуру ынчап барган чүвези ийикпе, мал-маганын амылыг-ла болза, арган-дорган-даа дивес, эът комбинадты деп черинге кодан-коданы-биле дужааптар апарган чүве-дир. Ынчангаш соң-даарта бис ийиниң амыдыралывыс чүгээртээр боор деп мен-не магатылап шыдавас мен — диген.

—Шаг-шаа-биле турбас, чавыдак көгү-биле турбас деп чүве ол-ла-дыр. Мен колдуунда кедек тевер болгаш иштикте чогум чүү болуп турарын билбезим шын. А ол дамык мал кырып турар черден боктаныл алырының аргазы чок турган чоор бе? — деп чем эреп айтырган.

— Ээ, ол бис ийиге болдунмас. Ол чери улуг оруктуң кыдыында улуг коданың чанында турар. Ында кижи бажы кизирт, чычаан-хөлге шыгырт турар деп хайдынып чоруур кара кускундан дыңнаан мен. Харын мынаар ол комбинат деп чериниң сайгарып шыдавааныдан ийикпе, азы савазыраанындан ийикпе, аппарын төпкени ижиинхырын, баш-дуюг дээн чижектиг чүвелер бар-ла-дыр.

— Кайда?! — деп, Бөрү барык-ла алгырыпкан.

— Ээ, ол база-ла биске болдунмас! Ында ол чоокчавының черлик-даа, азырал-даа ыттары чарылгыже семирип алган, шөлээн удуп чыткылаарлар болдур ийин. Олар-биле бистиң найыралывыс... болгай — дээш, дилги хиделеди каттырган.

— Алды аргалыг, беш мегелиг-ле болгай сен — деп, Бөрү дилээн. — Ол төктүп чыдар аъш-чемден ыттарны ырадыр мегелепсиңзе...

— Мелегей чүвелерни, ыттарны чүү боор. Канчаар-даа мегелеп болур-ла ыйнаан. А бо рынок деп чүве келген деп дыңнадым. Ол келгеп соонда, аъш-чем артыы безин көзүлбестээн дээр-дир — деп, Дилги чугаалаан.

— Ол чүү ындыг амытан боор.

— Ой та, билбес мен. Оодачадаарда, бараанын безин көрген эвес. Рынок келгеп, боттары-ла мунганганы дээре дээр-дир...

Канчангаш-ла көөрге, далчыр Койгун шырып ыяштар аразынче майтаңнадып кирип чыткан. Дилги биле Бөрү ооң соонче караш дээннер.

Дилги биле Бөрү-даа канчаар. Кызыл хирнын борастап чаңчыккан амытаннар, бис боттарывыс-ла канчаар болдувус...

Херел КҮЖҮГЕТ.

ХӨГЛҮГ ЧУГАА

Медицина темазынга

Чаа дузалакчы хоочун аптекарьдан айтырып-тыр:

— Касса чанында хааржакчыгашта чүү деп эмни шыгжап алганыңар ол?

— Мен ону рецептиде бижип кааның тода билбейн барганымда бээр кижи мен.

* * *

Эмчиге келген аарыг кижи буду аарып турарын аңаа чугаалаарга:

— Ой-ой, элээн шыырак кадырык-тыр. Каш хона бергениңер ол?

— Ийи неделя болуп тур.

— Ийи неделя?! Канчап шыдажып турганыңар ол? Чүге дораан келбедиңер?

— Мындыг чүве-дир ийин бо, эмчи, кайы-бир черим аарый бергенде, кадайым ыяап-ла таакпың каг дээр.

* * *

Эмчи аарыг кижини үр-ле шинчээн, оон ам чугаалап-тыр:

— Черле аайын тыппас-тыр мен, чүнер аарып турарын аан.

— Бир эвес мен аарымны чугаалазымза, мээн-биле гонорарыңарны үлежир силер бе?

* * *

— Че канчалды, бижип берген эмим дуза болду бе?

— Кайгамчык-ла эм-дир, эмчи. Мен ревматизмим эмнеп алдым, оглум ам чөдүрбестээн, арткан эм-биле меңгүн омааштарым кылайтыр аштап алдым.

* * *

Кезер эмчи айтырган:

— Байдал кандыг ышкаш-тыр, сестра?

— Шоолуг эвес ийи таварылга — автомобиль халавы, бүдүрүлгеге кемдээшкин база бир аар таварылга — сава чуурундан ойталаан бажын ээзи эр кижи.

* * *

Бир эмчи эштеринге чугаалап орган:

— Бо дүне үш шак үезинде телефон медээзи келген. Данзаны тудуп алырымга, бир эр кижи мынча дидир: келбес болзуңза, өлүр мен. Пациентиниң адрезин айтырып турар арамда, кадайым мынча диди: ол-даа мениче долгаан боор.

* * *

— Бистиң ажылывыска чүү эң берге деп бодаар силер, че? — деп фармация фирмазының бир ажылдакчызы кадайындан айтырган.

— Чүл ынчаш?

— Чаңгыс ол-ла эмге чаа-чаа хөй аттарны дилеп тывары!

Т. ВОРОНЦОВА.

СОНУУРГАКТАРГА

КАЖАР ООР

Аар деңзиге хостуг хүреш талазы-биле Нигерияның чемпиону Джексон Биден-биле мындыг таварылга болган. Дискотекага дүште-даа чок танцылап турда, оон кармаынга чораан 200 хире долларны кажар оор кыс алгаш барган болган. Оор кыс оон-биле кожа танцылап турган чүве-дир. Ат-сураглыг атлет бодунуң чаңгыс-даа билир аргазын аңаа удур ажыглап шыдаваан.

КУШТАР ШЫДАШПААННАР

Кенияның Момбас хоорайның чоогунда төрүүр дагаа азыраар ферма бар. Сөөлгү үеде ында байдал шала баксыраан: куштар шала шагзыргай, чем чивес, хөлзевес болганнар. Ооң чылдагаанын тодарадырга, куш фермазының чоогунда турар авто-кемпингиде болган. Машиналар даажы, ыгалып үнген хоралыг бүдүмелдер аймаа куштарга багай салдар чедиргенин билдинген.

ЫНДЫГЛАР БАЗА ТУРГУЛААР

Англияның Солсбери чурттуг бир элдеп кижи бар болуп-тур: ол шилди хемирип, дайнаар дивес силер бе. Ол чээрби үш харлыг. Бодунуң ол сонуургалын куэелдиглерге сонуургадып турар. Ол рюмкаларны, чуга шил стаканнарны үүредир дайнаптар. Чүгле ону боостаазынче ажырбас мындыг кижи-дир. Тус черниң шил заводунга шил үүрмектээр черинге кирип албас сеп бе дээрге, сонга база арага шилдерин амдызында үүрмектей дайнап өөренип турар мен дээн.

ЧАТЧЫ КИЖИ

Төп Африкада Бамбари деп хоорайда 49 харлыг Нино Атеше чурттап турар. Бо ынчаар чамдыкта чаъс чагбайн баргылаар. Ынчангаш Атеше чатчы кижи болгаш, чаъсты бо-ла чагдырыптарын улус эскерген. Чаъс херек чок болза, диргелип келген булуттарны тарады сывырыптар. Улус эскерерге, ол сымыраныптар кижи болгандыр. Ажык черге үнүп келгеш, дээрже өй-өйлеп кайгавышаан, бажын ол-бо талаже утландыр эргилдирерге, 30-45 минута болганда-ла, чаъс сидиреди чаай бээр.

АМДАННЫГ ЭЭРЕМЧИКТЕР

Ганада «Алдын дээрбек» деп ресторан дыка-ла ат-сураглыг. Хөй санныг амданныг чем аймаа, чиик өртектиг хөй-ле кижилерни, ол ышкаш даштыкы туристерни хаара тудуп турган. Ол ресторанның эң сураглыг чеми — иштинде хөлчок амданныг чүве суккан хуужуурлар. Ону чиир дээпнер мурнун былаажыр болуп турлар.

Бир-ле катап ресторанга келир улус хенертен эвээжээн. Ооң ужуру удаваанда билдинген. Хуужуурлар иштинге сугар амданныг чүүлдү тус черниң кижи эртпес шыргайларында ээремчиктерден кылып турарын улуг повар эскет чокка бир эжинге чугаалай каапкан.

Ресторан ээзи шиитекелди дораан-на үндүрген: шуугаар улуг повар ажылындан хол куруг үндүр сывыртыпкан.

КРОССВОРД

Узун дургаар. 1. Фамилия. 2. «Араттың сөзүнде» маадыр. 3. Ыяш. 4. Огород херексели. 5. Эрги Тывага байга ажылдаар кижи. 6. Теректиң сыргазы. 7. Кызыл хаяа, чырытты. 8. Шүлүктер чыындызы. 9. «Долуманың хуулгаазыны» деп шииде маадыр. 11. Эрги Тывага эрге-чагырга чери. 13. Ноян кадайы. 16. Эргим кижи. 18. Өң. 19. Бараан болур кижи. 20. Бичии хемчигеш. 21. Тыва чонның байырлалы. 22. Азырал мал оглу. 23. Шээр мал. 24. Суг кужу. 27. Солун ады. 29. Сүттен кылган чем. 33. Сүттен кылган чем. 34. Үе айтыкчызы. 35. Херээжен каасталга. 36. Ламалар ному. 37. Профессия. 38. Чер ады. 39. Хилинчектээшкин. 44. Чем. 45 Билиглер дөзү.

Доора дургаар. 1. Чем чиир херексел. 5. Тыва хөгжүм херексели. 8. Бойдустуң болуушкуну. 10. Арга кужу. 12. Кудажының бир номунуң маадыры. 14. Харылзажыр бижик. 15. Кышкы эдилел. 17. Насеком аймаа. 19. Чылдың үези. 22. Ат орну. 24. Сүттен кылган чем. 25. Фамилия. 26. Үйгу үезинде болуушкун. 28. Организмниң кезээ. 30. Дараның херексел. 31. Сава. 32. Хеп. 35. Сан ады. 38. Соккан мал эъди. 40. Тыва эртемден. 41. Эң багай чаңчыл. 42. Эрги Тывага яла. 43. Куш. 46. Сүттен кылган чем. 47. Уран чүүлдүң хевири. 48. Курт хавы.

Раиса ОНДАР тургускан.

Тайылбыр: Кроссвордту тыккан соонда, ында хана-карактардан домакты тургузуп номчуңар. Хуваскаалдың деп сөс көзенекте хевээр бижиттинген.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100 — Индекс 54241.

Редактор В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: редактор — 3-43-34; оралакчылары — 3-33-91; приемная — 3-34-26; харысалгалыг секретарь — 3-34-92; оралакчылары — 3-45-93. Килдистер: партийжи-организастыг болгаш идеология — 3-36-82; 3-36-25; советтер ажылының 3-34-17, 3-34-98; үлетпүр — 3-34-49, 3-36-73; кодээ ажыл-агыйы — 3-41-16; культура — 3-39-15; 3-37-11; социал айтырыглар — 3-34-57; репортерлар бөлү — 3-41-23; чагаа килдизи — 3-39-03; очулга — 3-34-39, 3-34-93; корректорлар — 3-34-19; үндүрүкчүлер — 2-27-41; солун келбейн барганда — 2-32-75; бухгалтерия — 3-43-41.

Солун вторник, среда, четверг, пятница, суббота хүннеринде үнер. Чылда 260 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга ... ы. Тираж 27815 экз. Чагыг № 98.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер, полиграфия болгаш ном садыгының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.